Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal I

Dagobert Von Mikusch

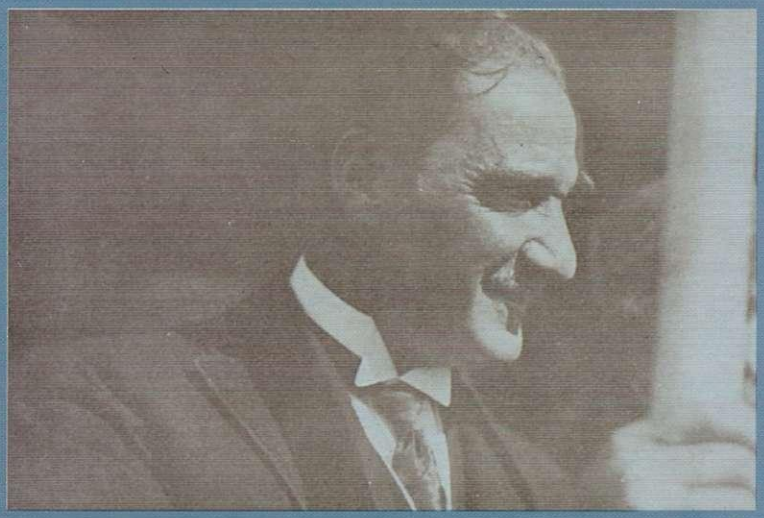
Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz.

Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal II

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz

AVRUPA İLE ASYA ARASINDAKİ ADAM

GAZİ MUSTAFA KEMAL

I

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mart 2000

DAGOBERT VON MİKUSCH

AVRUPA İLE ASYA ARASINDAKİ ADAM

GAZİ MUSTAFA KEMAL

I

Türkçesi: Esat Nermi Erendor

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

KİTAP ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Bu kitap sadece bir Atatürk biyografisi değildir. Atatürk'ün yaşantısı ele alınırken, hem onun içinde yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu, hem de bu imparatorlukla ilişkileri olan diğer ülkeler, sosyal, siyasal ve ekonomik açılardan inceleme konusu yapılmakta, böylece ortaya karşılaştırmalı bir tarih tablosu çıkmaktadır. Bu arada Atatürk'le ilgili çeşitli olaylar anlatılırken, bunlarla Avrupa tarihindeki benzerleri arasında karşılaştırmalara yer verilmektedir. Burada yazarın, inceden inceye yapılmış gözlemlere dayanarak, özgün değerlendirmelere yönelen bilim adamı kişiliğiyle karşılaşıyoruz.

Bu değerlendirmelerde göze çarpan bir özellik, yazarın Atatürk'ün kişiliğine ve eylemlerine duyduğu derin ve içten hayranlıktır. Ne var ki bu hayranlık, Doğu edebiyatlarında örneklerine pek çok rastlanan bir övgü, bir kaside biçiminde dile getirilmiyor. Olağanüstü nitelikte bir kişiliğin, çağdaşlarından nasıl farklılaştığı, gerçekçi ve akılcı tutumuyla kendisini olayların akıntısına kaptırmayıp, aksine onların üstüne çıkmayı nasıl başardığı, her zaman nasıl hep

haklı çıktığı vurgulanıyor. Kitap, Türk okuyucusu için değil, Avrupalı okuyucu için yazılmıştır. Yazar bu okuyucuya özellikle bir noktayı belirtmeye ayrıca özen gösteriyor. Bu da, Atatürk'ün nice uğraşlarla dolu hayatında, özellikle de Kurtuluş Savaşı'nda içinde bulunduğu elverişsiz koşullardır. İlk bakışta Avrupalının yadırgayacağı böylesi bir ortamda, Atatürk'ün başarılamaz denileni başarmasının, kazanılmaz denilen savaşları kazanmasının, yapılamaz denilen devrimleri yapabilmesinin, asıl hayranlık duyulması gereken eylemler olduğunu belirtiyor. Ayrıca, uzağı görebilen, çok geniş kapsamlı düşünebilen bir büyük adamla, ancak önündekini görebilen, alışılmışın dışında düşünemeyen bir yığın küçük adamın yazgılarım birleştirmelerinden doğan bunalımlar üstünde durulup, bunca olumsuz koşula rağmen, Atatürk'ün bu bunalımlardan sıyrılışlarında gösterdiği beceriye özellikle değiniliyor. O zaman, çağım aşan bir önderin, kendi insanlarını çağmm düzeyine getirebilmek uğrunda verdiği zorlu savaş bir destan niteliğine bürünüyor. Böylece Atatürk de, mutlu sonla biten bir trajedinin kahramanı olarak destanlaşıyor.

Yazarın O'na duyduğu hayranlık, bu destanın dile getirilişindeki içten heyecanda kendisini bulmaktadır. Burada da yazarın sanatçı kişiliğiyle karşılaşıyoruz.

Kitap, yer yer bir romamn sürükleyici havasına girmekte, başarılı betimlemelerle bütün bir çağ, insanlarıyla, törcierile. olumlu-olumsuz yanlarıyla gözümüzün önüne serilmektedir. Çoktan tarihin malı olmuş kişiler, geçmişin

karanlıklanndan çıkıp satırların arasında dolaşıyor. Her milletten politikacılar, askerler, hükümdarlar, serüven adamlardır bunlar. Kimine iyi diyoruz, İdmine kötü; kiminin davranışını olumlu buluyoruz, kimininkini olumsuz; kiminden hoşlanıyoruz, kimine öfkeleniyoruz; tıpkı bir romanda olduğu gibi. Bu kitapta tarih romanlaşıyor. Burada da yazarın romancı kişiliğiyle karşılaşıyoruz.

Ele aldığı konuyu derinlemesine ve iyi niyetli bir tutumla inceleyen: tarihe yön vermiş bir büyük adama duyulan hayranlığa, bir destamn coşkusu içinde okuyucuyu da ortak edebilmeyi başaran; yakın tarihi hem Türklerin, hem diğer ülkelerin açısmdan ele alarak, olayların gelişmesindeki heyecanı bize verebilen bu kitabın, Türk okuyucusunun da büyük ilgisini çekeceğine inanıyoruz.

Kitap ilkin 1929'da yayınlanmış, daha soma bir son bölüm eklenerek defalarca basılmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'da yayınlanan bu eser, toplam yedi yabancı dile çevrilmiştir.

Esat Nermi Erendor

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÖREN

"Çocukluğumdan silinmez bir berraklıkla hatırladığım tek yaşantı okula başlamamam sorunuyla ilgiliydi." Daha soma reformlar gerçekleştirecek olan büyük devrimci böyle anlatıyor. "Bu konuda annemle babam farklı görüşteydiler. Annem eski törelere, eski göreneklere göre yetişmişti ve bütün varlığıyla sakin, yumuşak, hiçbir şeyin sarsamadığı bir dindarlığa bağlıydı. Bundan dolayı da benim sarıklı bir hocanm, katı İslam geleneğine göre dinsel öğretim yaptığı mahalle okuluna gitmemi istiyordu. Bunu istemesinin bir nedeni de, böyle bir okula başlanırken gelenek gereği dinsel bir törenin yapılmasıydı. Böylesi bir törenle o günü unutulmaz bir gün kılmak, bu şekilde de çocuğa ailesiyle olan bağının ötesinde, artık ciddi yükümlülükler öngören büyük Müslüman topluluğuna katıldığının bilincini aşılamak amaçlanıyordu.

Buna karşılık babam ileri görüşlü bir adamdı, sarıklı takımından hoşlanmazdı ve Batı'dan gelme düşüncelerin ateşli bir yandaşıydı. Bundan dolayı da arzusu beni, Ku-

ran'ı değil de, yeni bilimleri öğretimini temeli yapmış laik bir okula vermekti.

Görüşlerdeki bu çatışmadan küçük manevrayla sonunda galip çıkan babam oldu. Görünüşte annemin isteğine uyarma, benim alışılmış dinsel törenle Fatma Molla Kadın din okuluna gönderilmeme razı oldu.

Okula başlayacağım günün sabahı annem bana beyaz bir giysi giydirdi, başıma sırma işlemeli bezden bir sarık sardı, elimde de yaldızlı bir dal tutuyordum. Az soma hoca bütün öğrencileriyle birlikte, yeşile boyanmış olan kapımızın önünde göründü; bir dua okundu, parmak uçlarımı göğsüme ve alnıma götürerek aımemin, babamın, hocanın önünde eğildim, hepsinin ellerini ayrı ayrı öptüm. Yeni arkadaşlarımın "yaşa" diye bağrışmaları arasında, neşeli bir alay şeklinde kentin sokaklarından geçerek caminin yanında bulunan okula gittik. Buraya varılınca tekrar hep bir ağızdan bir dua okundu; hoca beni elimden tutup duvarları çıplak, kubbeli bir salona götürdü, burada bana Kuran'm kutsal dünyasının kapılan açılacaktı.

Kısa bir süre soma -tam olarak hatırlayamıyorum- babam beni pek fazla bir zorlukla karşılaşmadan Fatma Molla Kadın okulundan çıkarıp, Avrupa modeline göre özel bir ilkokulu yöneten yaşlı Şemsi Efendi'ye götürdü. Annem memnundu, arzusu ne de olsa yerine gelmişti ve inancına saygı gösterilmişti. Çünkü gönlünün isteği olan tören yapılmış bulunuyordu."

Bu çocukluk yaşantısının o zamanlar -1880'de doğduğuna göre- yedi yaşında bulunan Mustafa'yı unutulmaz derecede etkilemiş olmasına şaşmamalı. Kendi evinde yüz yüze gelip de babasmm zekice davranışıyla büyümesini önlediği bu zıtlık, daha soma hep karşısına çıkacak bir ana sorun olacaktı. Eskinin yeniyle çatışması, böylesi bir ikiliğin oluştuğu dönemde doğmuş bulunanların gözleri önünde hep somutlaşmış, soma da kişiliklerinin oluşumunda belirleyici bir etken olmuştur.

O günlerde Osmanlı İmparatorluğu kuşkusuz henüz sarsılmış durumda değildi. Büyük halk yığınları, Mustafa'nın annesi gibi; Allah'ın takdir ettiği bu düzeni derin bir saygıyla benimsemiş durumdaydı; padişahlarını da Allah'ın yeryüzündeki kutsal temsilcisi olarak görmekteydi. Din ve hayat kesin bir birlik içindeydi; Tanrısal buyruklarla insanların koyduğu yasalar arasında hiçbir çelişki yoktu; dünya nimetlerinden yoksun oluşa ise sakin bir sabırla katlanılıyordu, çünkü bu yoksulluk ilerde cennette her şeye sahip olunarak giderilecekti.

Aslmda peygamberin yeşil bayrağı altoda, genellikle hiç de kötü yaşamlmıyordu. Türk efendiydi, ya da hiç değilse öyle olduğunu sanıyor ve savaşların yükünü omuzluyordu. Askerlik hizmetine alınmayan yerli Hristiyanlarla Yahudilerin işleri tıkırındaydı. Vergiler gerçi hem ağır, hem de gelişigüzeldi, ama vergi kaçırmanın da bin türlü yolu vardı. Yabancılar ise bir ayrıcalıklar ağının koruması altın-

da hemen bütün ticareti ellerinde tutuyorlar, gerektiğinde devlet kasasının eksiğini bile tamamlıyorlardı. Bunlar ülkeye yalmzca Batı'nın mallarım ve kültür araçlarım getirmekle kalmamışlar, onun huzursuzluğunu da taşımışlardı.

***

Yıl 1887, halifelik tahtında oturan Sultan Abdülhamit'tir; Osmanlı hanedanının uzun hükümdarlar listesinde herhalde ehliyetsiz denilecek olanlardan biri değil. Çok sevilen bir padişah olan Abdülmecit'in ikinci oğluydu; kader onu hiç umulmadık bir anda, biraz da ürkütücü biçimde en yüksek iktidar makamına çıkarmıştı. Kendisinden önceki iki padişah, halk iradesinin sözcüsü sayılan ulemanın desteğiyle girişilen darbelerle tahtlarından indirilmişlerdi.

ilkin amcası Abdülaziz'i indirmişlerdi (*); bu padişahın olağandışı hayallere dalan ruhu giderek ölçüyü kaçırmış, sonunda Tann'ya benzemek kuruntusu içinde dengesini yitirmişti. Tahttan indirildikten somaki günün sabahında, kendisini bilek damarları kesilmiş olarak yatağında ölü buldular. Hekimler kurulu bunu intihar olarak açıkladı. Kamuoyu ise başka kanıdaydı.

Ondan soma tahta çıkan V Murat'ın durumu daha iyi olmadı. Aslında devleti yönetenler nazırlardı. Bunlardan Abdülaziz'e karşı darbeye katılmış olanlardan ikisi, nazırlar kurulu toplantısmdayken, öç almak isteyen biri tarafın-

(*) Osmanlı hanedanında tahta çıkma sırası, babadan oğula geçme esasma göre değil, ailenin en yaşlı üyesine göre belirleniyordu.

dan öldürüldü (*). Avrupa yakasındaki illerde ayaklanmalar sürüp gidiyordu; Hristiyanlarla Müslümanlar birbirlerini boğazlamaktaydı; büyük devletlerin -o zamanki adıyla düveli muazzamamn- filoları gözdağı vermek için hemen koşup gelmişlerdi. İmparatorluk parçalanmak üzereydi. V. Murat zayıf bünyeliydi, birkaç ay soma iyileşmeyecek derecede ruhsal hastalığı bulunduğu gerekçesiyle, devleti yönetecek yetenekten yoksun olduğu ilân edilerek tahttan indirildi. Bu önemli hastalığına ilişkin rapor ise daha sonra alelacele düzeniettirildi. Küçük kardeşi Abdülhamit o zamanlar 34 yaşmdaydı; uzun boyu, Vakur bakışlı iri gözleri, kudret belirtisi kartal burnuyla gösterişli bir şehzadeydi; çok iyi ata biniyor, çok ustaca kılıç kullanıyordu; Sultan Osman'm kılıcım kuşandığında bütün başkent onu Türk devletinin yenilikçi hükümdarı diye alkışlayarak selâmladı.

Her iki padişahın da tahttan indirilmesinde, asıl yönlendirici kafa olan sadrazam Mithat Paşa, tahta çıkarken Abdülhamit'i ünlü "1876 Meşrutiyeti"ni ilân etmekle yükümlü kılmıştı. Zeki, enerjik bir adam olan Mithat Paşa son derecede başına buyruk ve haşin mizaçlıydı; Türkiye'nin hızla modernleştirilmesiyle Avrupa'da iyi izlenimler uyandınlacağı, böylece de "Bosforun Hasta Adamı"na yöneltilebilecek müdahaleler için her türlü bahanenin bertaraf edileceğini düşünüyordu. Ne var ki bu konuda çok acı hayal krnklıklanna uğrayacaktı.

(*) Çerkez Hasan olayı.

Tam iki yıl soma Ruslar, Plevne'de Türklerin şanlı bir savunmayı gerçekleştirmelerine rağmen İstanbul kapılarına dayandılar. İlgili büyük devletlerin birbirlerini çekememeleri sayesindedir ki, Osmanlı İmparatorluğu kolunun, bacağının kesilmesiyle besbelli ölümüne neden olacak bir ameliyattan kurtuldu; böylesi kurtuluşu ilk kez oluyor değildi, son kez de olmayacaktı. 1878 Berlin Kongresinde, Bismarck'ın çabasıyla, çıkmak üzere olan bir dünya savaşı önlendi; Türkiye gerçi Tuna boylarında birkaç ilini vermek zorunda kaldı, ama yine de her iki kıtadaki sınırlan içinde egemenlik durumunu zedelenmeden korudu.

Abdülhamit ilk saltanat yıllannm bu kötü deneyimlerinden kendi hesabına yararlanmayı bildi. Mithat Paşa, bir çeşit saray nazın gibi, hükümeti kendi bildiğince yönetmeyi düşünürken, sürgüne gitmek zorunda kaldı. Daha soluk almaya vakit bulamadan da, Sultan Abdülaziz'i öldürtmekle suçlanarak hapse atıldı, çok kısa bir süre soma da orda, tam anlamıyla açıklanamamış bir şekilde öldü.

Padişah hiç de küçümsenmeyecek bir adam olduğunu kısa zamanda gösterdi; ülke için ne gerekiyorsa hepsini kendisinin daha iyi yapacağı kanısındaydı, bundan dolayı da bütün yönetimi tek başına eline aldı. Kendi anlayışına göre doğru bildiği şeyler vardı, ancak bunlarda hep yanıldı; daha doğrusu kaderini belirleyen kendisini aşıp geçen tarihin akışı oldu. Fakat yine de imparatorluğu zar zor da olsa otuz üç yıl daha ayakta tatmayı başardı.

Aslında o da reformlar istiyordu; devletin varlığını sürdürebilme kavgasında, değişen koşullara ayak uydurulması zorunluluğunu o da biliyordu. Fakat bu süreç ateşli yenilikçilerin istediği gibi değil, daha akıllıca, daha ılımlı bir tarzda ceryan etmeliydi. Yenilikçilerin zorlaması elbette göz önünde tutulacaktı, fakat onlar bu tutumlarıyla ne yazık ki dış tehlikeler karşısında haklı kaygılara yol açıyorlardı.

Hele meşrutiyet... Müslüman halk yığınları için esrarengiz bir kelimeden, içeriği bulunmayan soyut bir kavramdan başka şey değildi. Sorumlulüklann bilincinde olarak kendi kendisini yönetme, yüzde doksanı okuma yazma bilmeyen bir halka bir çırpıda benimsetilebilir miydi? Nitekim bir süre soma Jön Türklerin demokrasilerini ne kılığa soktukları ya da sokmak zorunda kaldıkları görülecektir.

Hayır, eski dayanakları fırlatıp atmazdan önce, yeni destek direklerinin konması gerekirdi. Reform önce zihinlerde yapılmalıydı, soma da bedenlerde. Eski İslami devlet yapısmda bir modernleştirmeye, bu zorunlu, fakat son derece rizikolu girişime kalkışmazdan önce, Avrupalıların yanında çıraklık yapılmalı, becerileri inceden inceye öğrenilmeli, neyin gerekli olup neyin olmadığı iyice anlaşılmalıydı.

1876 Anayasası sessizce bir kenara kondu, parlamento toplantıya çağrılmadı. Abdülhamit'in görüşüne göre buna daha zaman vardı, şimdilik sırası değildi. Fakat bir yandan da gençliğe Batılı düşüncelerin kapılarını açan da o oldu, hiç değilse saltanatının ilk döneminde kafaların yeni-

lenrnesi konusunda ileri görüşlü davrandı. Laik okullar açddı, buralarda İslâmî düşünce yapısına göze çarpacak derecede ters düşen yeni bilimler öğretiliyordu. Batı üniversitelerine gençler gönderildi, çok sayıda subay Avrupa ordularında eğitim gördü, yurtdışından öğretmenler ve uzmanlar getirildi. Galatasaray'da, Türkiye'nin Oxford'u olan bu okulda, seçkin bir aydın zümresi modern bilginin bütün olanaklarıyla yetiştirilmekteydi.

Ancak yurtiçindeki bu dönüşüm ürünlerini verinceye kadar, komşuların giderek artan baskısının da gözden uzak tutulmaması gerekiyordu. Her an için daha güçlü olanların saldırısına uğranabilirdi. Buna karşılık yapılabilecek olan yalnızca sakıngan davranmak, kurnazca oyalamak, sözde garantiler vermek, aldatma ve kandırma yollarına sapmaktı, yani güçsüz olanın savaş araçlarıydı. Böylece Abdülhamit diplomatlık sanatının bir büyük ustası oldu. Tehlike bulutlan toplanmaya başlanır gibi olunca, her seferinde hasımlardan birini diğerine karşı kışkırtmayı, soma da her ikisinin arasından bir tilki kurnazlığıyla sıynlmayı başardı.

İmparatorluğun görkemli başkenti İstanbul'da, peygamber vekili sert, fakat giderek daha da kaygı verici olan bir inatla -bu arada belli belirsiz vehimlere de kapılmıştıatalannm büyük mirasını elinde tutmak için çabalarken, ülkenin bir köşesinde, üstelik dini bütün kimselerin arasında bir erkek çocuk doğmuştu; bu çocuk bin yıllık halifelik tahtım devirmek ve son sultam ülkeden kovmak görevini üstlenecekti.

Küçük Mustafa'nın ailesi Selanik'in Türk mahallesinde ahşap, dar bir evde otarmaktaydı; eskiliğin gri pasıyla kaplı, her yanda görülen cinsten bir evdi bu. Pencereler sık kafeslerin arkasında saklıdır, kapılar her zaman sımsıkı kapalı durur. Dışardan kapımn pirinç tokmağı çalınınca, gelen kimseye ne istediğini sormak üzere, ilkin kapının yan tarafındaki dört köşe gözetleme deliği açılırdı; gelen bir erkekse evdeki kadınlara gözden kaybolmaları için vakit bırakılırdı. Daracık yollar ve sokakcıklar düzensiz karmakarışıklıklan içinde, bir işe yaramaktan çok, bir tabloda yer almaya daha elverişliydiler; bu yollarda gürültülü trafik yoktur, bağırıp çağırmalar yoktur, ses yoktur. Orda burda belki oyun oynayan bir grup çocuğa rastlarsınız; bu ülkede gençliğin özelliği olan sessiz, ağır başlı davranışlarıyla oyunlarına dalıp gitmişlerdir. Kimi sarıklı, kimi fesli adamlar ağır, ölçülü adımlarla gelip geçerler; yapılacak her telaşlı hareket âdeta onlann vakarını zedeleyecek gibidir. Kadınlar, karalara bürünmüş kadınlar, hepsini birbirine benzer kılan yaşmaklar içinde, rahibeler gibi giyinmiş olarak, çoğu kez ikişer ikişer, ürkek, hemen hiç ses çıkarmayan bir yürüyüşle evlerin önünden kayıp giderler. Her şey huzur dolu, âdeta mutlu ve biraz da uykulu bir sessizlikle kaplanmış gibidir; arada sırada çeşit çeşit sebzeler, meyveler ya da çiçekler satan bir satıcının, şarkı söylercesine makamla uzun uzun haykırışı bu sessizliği yırtar. Bu adamlar sokak satıcılığı işini, şiirimsi bir kılığa sokmasını, örneğin

şeftalileri ev kadınlarının hoşuna giden beyitler okuyarak satmasını bilirler.

Mustafa, kendi içine kapanık, geleneklerine bağlı, böylesi dinginlikte bir dünyada büyüdü ve başlangıçta hiçbir şey üstüne titremlen bu güven ortamını bozmayacakmış gibi görünüyordu.

Çağın huzursuzluklarından ancak pek azı, evlerinin sakin hayatim etkileyebilmekteydi. Burda evin ekseni anneydi; her şeye canlılığı, sıcaklığı, iyiliği ve yumuşaklığıyla yön veren oydu. O zamanların Türk kadını, gelenek ve görenek gereği ailenin çerçevesi içinde yaşardı. Evin dışındaki heyecanlar, eğlenceler, hele erkeklerle bir araya gelmek ona yasaktı. Kocasının yakınlarına bile kendisini gösteremezdi ve güneşin batmasıyla birlikte sokaklarda, meydanlarda tek bir Müslüman kadına rastlanamazdı.

Böylesi esrarlı bir tabuyla çevrili halde kadının yaşayışı çok dar sınırlar içinde yoğunlaşmıştı. Kadm küçük, fakat tümüyle kendisine ait bir dünyada benliğini arıyor, bütün varlığım onunla dolduruyordu. Ama bu sınırlı dünyanın içinde egemen olan da kendisiydi; ona hele anne olmuşsa, törensel bir huşuyla derin saygı gösterilir, el sürülmez bir çeşit kutsal hale etrafım kuşatır ve onu dış dünyanın kaba gerçekleriyle yakın temasa geçmesinden korurdu. Dini inançla kutsallaştırılmış evlilik bağı ise bir bakıma özgürlük demekti. Böylesi bir bağ inşam bunaltmaz, aksine onu yüceltirdi. Bu şekilde bir kenarda kalmak, gün-

delik hayatın dağdağasından uzakta durmak, kişinin iç dünyasını geliştirmeye yarıyordu.

Mustafa'nın annesi Zübeyde Hanım uzun süre İslâmiyetin katı çevresi içinde yaşadı, dünyanın sorunlarından pek az haberi oldu ve Avrupa'da adına eğitim denilen şeyden de uzak kaldı ne var ki bu yüzden ne insanlığındaki yüksek hasletlerin zenginliğinde bir azalma olmuşta, ne de değerli ve geçerli olan şeyleri ayırt etmede kafası daha az çalışmaktaydı. Onun kişiliğinden çevresine sürekli sakin bir ışın yansıtmaktaydı. Kendi isteğiyle ilk bakışta çapraşık görünen yollara sapmış oğluna hiçbir zaman engel olmamış, kişisel arzularını dışa vurmamış, kişiliğim geliştirmesinde oğlunu serbest bırakmış, çoğu kez de onu anlamaya gücü yetmemişti. Çok geçmeden de oğlu, anne için tümüyle yabancı bir dünyanın içine dalmıştı. Anne ise kaygılarını ve tasalarını içine gömerek kenarda kalmıştı. Bütün hayatı fedakârlık, feragat ve başkaları için yaşamaktan ibaretti, ama belki de özellikle bundan dolayı farkında olmadan oğlunu derinlemesine etkilemiş, ona tüm bilgilerden, tüm becerilerden çok daha önemli olan tertemiz insani değerleri aşılamıştı.

Daha sonraları en olmayacakmış gibi görülen atılımlara kalkışmayı göze alabilen bir büyük ruhsal enerjinin tükenmek bilmez kaynağı haline gelecek bu adamdaki kendine güven duygusu, özellikle de benliğin bağlarından kurtulabilmesi, başkalarına yönelik özgeci tutumu, herhalde annesinden ona geçmiş bir miras olsa gerektir.

Galiba oğul da bunu, annesine neler borçlu olduğunu

biliyor ya da sezinliyordu. Çünkü annesi yaşadığı sürece ona, Türkiye gibi analara aşırı değer vermenin gelenek olduğu bir ülkede bite her zaman görülmeyecek derecede derin bir saygı ve sevgiyle bağlı kalmıştır. Bu da onun başkaca duygulara, genellikle duygusallığa pek yer vermeyen karakterinin insancıl açıdan en sempatik özelliklerinden biriydi.

Benliğindeki gerçekçi, uyanık, ileriye yönelik ve inançsız yanları da herhalde babasından almış olmalıdır. Ailenin kökeni hakkında pek az şey biliniyor. Mustafa'nın soyunun Küçükasya'nın iç kesimlerinden Anadolulu köylüler olduğu ve pek uzak sayılmayan bir zamanda oradan Selanik'e göç ettiği söyleniyor. Bu söylenti doğru olabilir. Daha'sonraları devlete yön verecek bir adamda bulunan aşağılanmaya katlanmayan dikbaşlılık, akıllıca kurnazlık, inatçı sebatkârlık gibi özellikler genellikle Anadolu insanına özgü karakter belirtileridir. Yaratılıştan basit insanın doğru sözlülüğüne sahipti. Onun sarışın ve mavi gözlü olması da Anadolu kökenli oluşuna karşı ileri sürülecek bir görüşü destekleyecek nitelikte değildir. Siyah saçlı insanların yoğun Olduğu Akdeniz kıyılarından, Küçükasya'nın içerlerine, doğuya doru ne kadar çok gidilirse, sarışın tiplere de o kadar sık rastlanır. Burada Güneydoğu Avrupa'nın özellikle de Yakındoğu'nun, yani asıl Türkiye bölgesinin çok karmaşık ırk sorununu ayrıntılı şekilde araştırmak gerekiyor: ne var ki bu bölgeye çağlar boyu, o kadar çok halk üst üste gelmiş, birbirlerini öylesine etkilemişlerdir ki, ırk konusunda doyurucu bir açıklama yapılması olanaksızlaşmıştır.

Babası, Ali Rıza, bir subayın oğlu, önceleri gümrük memuru olarak çalışmış, soma da kereste ticaretiyle uğraşmaya başlamış. Özgürlükçü düşüncelerle aydınlanmış olanlardan biri; İslâmî devlet yapısının çürüklüğünü anlamıştı, imparatorlukta tepeden tırnağa köklü reformların yapılması gerektiği kanısına varmış olanlardandı. Ne var ki bu görüşte olanlar şimdi, 70'li yılların geriye dönüş ve hayal kırıklığı ortamında, ülkede sesleri çıkmayan bir zümre halindeydiler. Tevekkül içinde umutlarını geleceğe bağlamışlar, böylesi bir görev için daha iyi hazırlanmış, daha sonraki nesillerin bu umutlarını gerçekleştirmesini beklemekteydiler. Yoksa babası ne diye biricik oğluna - Mustafa'nın bir erkek kardeşi çok küçükken ölmüş, sadece bir kız kardeşi kalmıştı- yumuşak bir kararlılıkla esaslı, fakat yeniçağa özgü bir temel eğitimin yolunu açsın?

Bu ilk çocukluk yıllan, küçük Mustafa için kısa süren bir mutluluk dönemi olmuş olmalıdır. Güvenceyle dolu bir yuva, sevgiyle bağlanılmış, bir tane ve her şey olduğu kolayca hissedilen bir anne, kendisiyle oyunlar oynanabilecek küçük bir kız kardeş, okula gitmeyi eğlenceli kılan yaşlı, dost bir öğretmen. Soma da baba, derin saygı beslenen ve akşam eve geldiğinde, selâm niyetine töre gereği eli öpülen bir baba. Onun yanında oturulmaz, onun yanında lafa kanşılmaz. Eski görgü kurallan katıydılar, ama bunların yavaş yavaş terk edilmesine yol açan yumuşak bir hava da vardı.

Fakat baba ansızın öldü. Aile geçim bakımından zor durumda kalıverdi. Anne Selanik'teki evi kapatarak, her iki

çocuğuyla birlikte köye, kardeşinin yanma taşındı; kardeşinin Selanik'ten at yürüyüşüyle iki saat uzaklıkta Langaza köyünde küçük bir çiftliği vardı. Küçük Mustafa burada dayısının işine yarayabilirdi, öyle ya yeterince güçlü görünüyordu; kaygılanmaya hiç gerek yok, dayısı Mustafa'yı iyi bir çiftçi yapardı, bu da bir adamı geçindiren bir meslekti.

Yani koyunları gütmek, ahırları temizlemek ve buna benzer basit, fakat sağlığa yararlı işler demekti bu. Çocuğun hoşuna gitmişti doğrusu. Okul, hep okul kalır ve burada açık havada yaşamak, daracık kentte yaşamaktan çok daha güzeldir. Başlangıçta işler Mustafa'ya hiç de kolay gelmedi, ama bu çeşit çalışma adaleleri geliştiriyor, vücudu da çelikleştiriyordu. Çiftçi olacaktı, hem niye elmasındı? Çiftçilik insanı kendi kendisinin efendisi yapar ve kimseye de boyun eğdirmezdi.

Küçük Mustafa'nın en hoşlandığı uğraş, açık havada tarlaların ortasında oturup sürüyle gelen kargaları ekinlerden uzak tutmaktı. Başlıca işi de buydu. Arada sırada küçük kız kardeşinin de yanma geldiği oluyordu, ama çoğu kez yalnız başına kalıyordu, saatlerce yalnız. O zaman insan düşünebilir, hayaller de kurabilir. Neyi düşünürdü, nelerin hayalini kurardı? İnsanın kendisi de bilmez bunu. Masmavi gökyüzüne bakarak, boz atmacaların daireler çize çize uçuşunu seyre dalar, düşünceler de birbirini izler durur.

Ne var ki bu sırada anne, oğlu için sessizce başka bir gelecek kararlaştırmıştı.

2. ASKERİ ÖĞRENCİ

Köyde geçen bu iki yıllık çıraklık devresinden sonra, günün birinde Mustafa tarladaki bekçilik nöbetinden eve çağrıldı. Annesi ona yeniden Selanik'de okula gidebileceğini söyledi; teyzelerinden biri Mustafa'yı yanma alacağını bildirmişti. Okul ve üst baş için gerekli parayı ise anne biriktirmiş bulunuyordu.

O günlerde çoğu kez üzgün görünen annenin şimdi dışa vuran neşesi, hülyaları ve serbestliğiyle avare saatlerin bitişini gidermek ister gibiydi. Kaldı ki Mustafa'nın kendisi de zaman zaman gizli bir huzursuzluk, belli belirsiz sıkıntılar da duymamış değildi; içindeki körleştirilmiş güçler kıpırdanmaktaydılar.

Köyde bu zoraki kalış on bir yaşındaki çocuğa sağlık bakımından iyi gelmişti. Temiz hava ve adalelerin sürekli işletilmesi vücudunu geliştirmiş ve direncini artırmıştı. Bu da ona tükenmek bilmez enerjisini ve sinirlerinin çelik gibi sakinliğini sağlayacak bir zindelik sermayesi oluşturmuştu. Daha sonraki yıllarda başaracağı ola-

ğanüstü işler için, sahip bulunması zorunlu ilk önkoşullardı bunlar. Öte yandan nice zaman yalnız başına kalışı ona, belirli bir konuda uzun uzadıya düşünmek, kılı kırk yararcasına kafa yorabilmek gibi alışkanlıklar aşılamış, çevreden soyutlanmak ve yalnız başına kalabilmek yatkınlığını güçlendirmişti.

Şimdi gittiği ortaokulda -burası da özelbir kuruluşta, o zamanlar Türkiye'de okula devam zorunluluğu yoktaçarçabuk kendini toparlamıştı. Öğrenmek ona güç gelmiyordu. Fakat fazla gayretli bir öğrenci de değildi. Özsaygısına fazla duyarlı biçimde düşkün oluşu, kolayca parlayan, içine kapanık mizacı öğretmenlerin her zaman sevgisini kazanmasını engelliyordu. Bu hali tam bir yıl sora onu acıklı bir olaym içine sürükledi.

Aslında olayın nedeninde pek trajik bir taraf yokta. Bir okul arkadaşıyla kavgaya tutuşmuş, bundan da çocukların iki taraf olması sonucu tam bir meydan dövüşü doğmuşta. Ne yazık ki o sırada Kaymak Hafız dedikleri Arapça öğretmenleri koşup gelmişti. Kabahatli olduğu kanısına vardığı Mustafa'yı yakalamış, ona bütün sınıfın önünde bir ibret dersi vermiş ve bu ders Mustafa'nın vücudunda kimi mor, kimi kahverengi değnek izleri bnakmıştı.

Mustafa kendi görüşüne göre, haksız yere çarptırıldığı bu cezayı sessizce sineye çekmişti. Ama soma eve gelince, bir daha okula dönmeyeceğini bildirmiş ve bu kararından da dönmemişti.

Pekala, pek güzel, ama şimdi ne olacaktı? Mustafa'nın gittiği okula benzer, ikinci bir okul Selanik'de yokta; kalkıp başka bir kente gitmek için ise parasal durumları elverişli değildi. Yoksa tekrar dayının Langaza'daki çiftliğine mi gidecekti? Hayır, şimdi bambaşka plânları vardı Mustafa'nın.

Bundan somasını kendisi şöyle anlatıyor: "Komşumuz bir Binbaşı Kadri Bey vardı, oğlu Ahmet askeri okula gidiyordu. Bu okulun öğrencileri güzel üniformalar giyiyorlardı ve ne zaman Ahmet'e rastlasam kendisine gıpta ediyordum. Ayrıca sokaklarda da sık sık, süslü üniformaları içindi subaylara da rastlıyordum, böylesine pırıl pırıl bir üniforma giyebilmek için subay olmam gerektiği kanısına vardım".

Zaman zaman bu arzusundan annesine de bahsetmek istedi. Fakat anne bunun sözünü bile ettirmiyordu. Renkli kılığı olan her şeyden ürkmekteydi. Asker olmak, günün birinde belki de savaşa gitmek demekti, oysa tek bir oğlu vardı onun. Başka her şey olabilirdi oğlu, ama asker asla.

Ne var ki öfkeli Kaymak Hafız, istemediği halde yazgısını belirlemişti onun. Çünkü şimdi Mustafa için iyi bir şeyler yapmaktan başka çıkar yol kalmamıştı. İnsan bir şeyi kafasına koymaya görsün, eninde sonunda gerçekleştirir bunu.

Annesine ya da yakınlarından başka bir kimseye hiçbir şey sezdirmeden on iki yaşındaki çocuk, babasının bir arkadaşına başvurup, aklına koyduğu işi yapması için onu-

nu yardımını rica etti. Eski bir asker olan bu adam, askerce istekleri anlayışla karşıladı. Selanik'deki askeri okulun yöneticileriyle görüşüp, Mustafa'mn sınavlara sokulmasını sağladı; o da smavı başarıp okula kabul edildi.

Askeri okulların giderleri padişah tarafından karşüanırdı. Böylece burdaki öğrencilerin öğretimlerini sürdürmelerini adeta padişahın kendisi üstlenmiş gibi oluyordu; dolayısıyla da işin şakaya gelir yanı yoktu. Serkeşlik yapan ya da yeterince başarı gösteremeyen, nefer olarak orduya gönderilir, orda yıllarca askerlik yapmak zorunda kalır, boğaz tokluğuna eğitim gördükten soma, belki astsubaylığa yükselebilirdi. Başının üstünde böylesi bir Demokles'in kılıcı asılı durunca, insan boyun eğmeyi, her zaman doğru ve adaletli olmasa da kurallara uymayı öğreniverir; nefsine egemen olmaya alışır, ancak sık sık içinden isyanetmek arzusuna da kapılır.

Genç Mustafa'mn en hoşlandığı ders matematikti, nitekim çok geçmeden bu dersin parlak bir öğrencisi oldu. Matematiğin hayaladen arınmış, nesnel, apaçık oluşu, onun gerçeklere yönelik ruhuna uygun geliyordu. Burda sadece verilmiş nicelikler vardı, gerçekte var olan nicelikler; burda kesin kararlar verilmesi gerekiyordu; "olabilir" ya da "aşağı yukarı" sözlerine yer yoktu. Matematik problemleri üzerinde ileri geri laf edilemezdi, onları çözümlemek gerekiyordu; küçük çapta bir strateji işte. Özellikle de zorlukları çekiciydi. İlk bakışta durum muamma gibi görü-

nüyorsa da, çözümü de yine onun içinde saklıydı, yapılacak olan iş sadece bu çözümü bulup ortaya çıkarmaktı. Bir ödevin üstüne ısrarla düşmek, onun can alıcı noktasını bulmadan rahat etmemek, doğuştan kılı kırk yancının mizacına göre şeylerdi biraz da.

Bu sağın bilim dalında bütün arkadaşlanndan daha ilerdeydi. Çok geçmeden matematik öğretmeniyle aralannda dostça bir yakınlık kuruldu. Dünyanın kendisini tanıyacağı adı da bu öğretmenden alacaktı. Öğretmenin de adı Mustafa'ydı, bu yüzden "Böyle olmayacak bu" dedi, "aramızda bir fark olmalı, Onun için bundan böyle senin adın Kemal olsun!" Bu adı siciline de kaydettiler. Kemal yetkin demekti. Öğretmen ona bir çeşit belleticilik görevi de verdi; arkadaşlannm ödevlerini denetleyecek, gerekirse konuyu bir defa daha açıklayacaktı. Böylesi bir ayncalıklı yere geçmesi, ondaki kendine güven duygusunu daha da pekiştirmişti; bu şekilde ön plâna çıkması, dürüst bir özeleştiri eğiliminden kaynaklanan aşın çekingen alçak gönüllülüğünden sıynlmasma yaramıştı.

Bu sırada "Kemal" gönül heyecanlanndan da uzak kalmadı. On dört yaşının coşkusuyla komşulan olan bir genç kıza sevdalandı. Kuşkusuz kızla konuşabilmiş değildi, onu sadece uzaktan seyrediyor ve çevresinde pervane oluyordu. Akşam üzerleri okuldan eve döner dönmez, pantalonunu çarçabuk ütülettiriyor, soma da arkadaşlarıyla oynamak bahanesiyle hemen sokağa fırlıyordu. Ancak

oyun oynamak yerine, sevdiği kızın evi önünde bir aşağı bir yukarı geziniyor, bu dolaşması mizacındaki inatçı sebatkârlık nedeniyle saatlerce sürüyordu. Belki de o taze güzellik, kafeslerin ardmdan kendisini ona gösteriyor ve pantalonu bıçak gibi ütülü, vefalı şövalyesine kara gözlerinin okşayıcı bakışlarıyla teşekkür ediyordu.

Ne var ki böyle küçük, gerçekten sevimli oyalanmalar, yeni adından övünç duyan delikanlının basamak basamak yükselmesine engel olmadı. Burdaki alt sınıflan tamamlayanlar, ülkede pek az bulunan demiryollarından biriyle Selanik'ten birkaç saatte gidilen, Makedonya'nın iç kesimindeki Manastır'a, askeri liseye giderlerdi. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu geniş bir şerit halinde, Adriyatik Denizine kadar bütün Balkan yarımadasını kaplamaktaydı.

Mustafa Kemal'in Manastır'a geldiği yıl, kent silâh şakırtıları ve savaş gürültüleriyle dolup taşıyordu; bunlar daha soma kendisine hayatının uzun bir dönemi boyunca hep eşlik edecek bir melodinin henüz uzaklardan yankılanan ilk sesleriydi. Top arabalarının tok takırtılarının eşlik ettiği uzun asker dizileri caddelerden geçiyor, bu sırada padişahın sadık savaşçılan Anadolu'daki yurtlannın yanık havalanın söylüyorlardı. Türkler yine komşularından birine karşı cepheye gitmekteydiler. Bu sefer kavga Girit Adası yüzünden çıkmıştı; Avrupa'daki dengenin koruyuculan için baş ağrıtıcı sorunlardan biri olmuştu bu Girit. Yunanlılar bu adada milli ve hayati önemde haklan olduğu kanı-

sındaydılar, Türkiye de kendisine ait olan şeyi haklı olarak kendiliğinden vermek istemiyordu. Yeryüzünün kodamanları ise -sık sık görüldüğü üzere- kesin bir çözüm şeklinde görüş birliğine varamamış ve işi oluruna bırakmışlardı.

Askeri fidanlıkta yetişmekte olan, geleceğin mareşallan yanı başlarında ceryan eden savaşı kuşkusuz büyük bir merakla izlemişler ve henüz yetersiz de olsa, uzmanlık dallarında kazanılmış bilgileriyle yaşlı generallerin yürüttükleri harekât üzerinde ateşli tartışmalar yapmışlardır.

Yurt sevgisiyle çarpan kalpleri hayal kırıklığına uğramayacaktı. 1897'de yapılan bu Teselya seferi, uzun bir süre için son kez savaş şansının gülmesiyle, Türkiye için zaferle sonuçlanmıştı. Yunanlılar sürekli geri çekilip, bir zamanlar tanrılarının oturduğu Olemp dağının karşısında toplaşmak zorunda kalmışlar, çok geçmeden de soluklan büsbütün tıkanmıştı. Ordulannm komutası Yunanistan'ın genç veliahdı Konstandin'deydi; o sırada az ötede, Manastır'da askeri öğrenci olan biriyle, yirmi beş yıl sonra bu sefer kral olarak, kuşkusuz en zorlu ve en son savaşında boy ölçüşecekti. Manastır'daki öğrenci ise şimdi ikinci ya da birinci sınıftaydı. Bu dönemde herkesin eğilimleri ve yetenekleri açıkça ortaya çıkmaktaydı; karakterler daha göze çarpar biçimde birbirinden farklılaşıyor, daha sonraki yılların erkeğinde kişiliğinin ilk çizgileri belirginleşiyordu.

O zamanlar on sekiz yaşlannda olan Mustafa Kemal'in nasıl bir izlenim uyandırdığını, en iyi şekilde bir

okul arkadaşının ağzından öğreniyoruz: "Her zaman bir kenarda kalırdı" diye anlatıyor bu arkadaşı, "kendi içine kapalı, sessiz durur ve kimseyle yakın arkadaşlık kurmazdı. Fakat bu haline rağmen asla nobran ya da aksi biri değildi, tersine güleryüzlüydü, yapmacıktan uzak bir sıcakkanlılığı vardı. İşin en garip yanı da şuydu: Kendisi hiç ortaya çıkmadığı halde, bizi hep o yönetir, fakat bunu sezdirmezdi. Çok okurdu; okuduğu bir kitap üzerinde düşünmesi ise, üç katı daha fazla zamanını alırdı. Bir defasında ona "Bizimle oynamıyorsun, her zaman uzakta duruyorsun, ne düşündüğünü de hiçbir zaman söylemiyorsun,nedir amacını senin?" diye sorduk.

"Ben öyle sizler gibi olmak istimiyorum, ben bir şey olmak istiyorum cevabını vererek yürüyüp gitti."

Daha somaları onu efsaneleştiren yazılar, portresini de abartlı biçimde çizmektedir. Kesinlikle bilinen ise yeterince basittir: Arkadaşlan üzerinde etkili olan ve onların güvenini kazanan, yetenekli bir öğrencidir; bir de kendi bildiği yolda gitmek niyetindedir.

Her zaman dostça davranan görünüşünün ardında, kesin kararlılığını ve inatçı irade gücünü saklayan, bu hemen anlaşılmaz insanı arkadaşlan biraz yadırgamış olmalıdırlar. Kendisini elbette ki olduğundan büsbütün farklı biçimde değerlendirecek değillerdi. Zaten onun yüzünde, her zaman görülen tiplerin birbirine rahatça kansan, temiz çizgileri, yumuşak düpedüzlüğü yoktu. Benliği de Doğulu in-

sanlara özgü, yorgun melankoliden hiçbir belirti yansıtmıyordu; Islâmiyetin getirdiği yiğitçe, insanca büyük, fakat yine de savaşmadan, tevekkülle yazgıya boyun eğmek demek olan, huzuru Tanrı'da aramak doğrultusunda da onda hiçbir eğilim yoktu. Onun karakteri daha çok eski göçebe Türkleri hatırlatıyordu; gücünü yitirmeyen canlılığı, pervasız atılganlığı, sertliği ve haşinliğiyle dünyaya nam salmış bu ırkm özellikleriydi.

Yılda bir defa tatillerde eve gidiliyordu. Fakat annesiyle araşma geçici bir soğukluk girmişti. Çünkü Zübeyde Hanım Morali Ragıp admda biriyle yeniden evlenmişti; kocası bütün servetini kaybetmiş Morali tanınmış bir bey olan Abbas'm oğullarmdandı. Annesinin ikinci kez evlenmesini oğul bir türlü hazmedememişti. Daha soma bundan "Ben anneme âşıktım, annem de bana" diye bahseder. Üvey babasıyla asla konuşmadı, onun için böyle biri mevcut değildi. Ne var ki annesi birkaç yıl soma yeniden dul kaldı.

Mustafa Kemal Selanik'de geçirdiği tatilde, irerler okulundaki bir Fransız rahibinden gizlice Fransızca dersi aldı. Çünkü Fransızca öğretmeni, en çok matematikle ilgilenen bu öğrenciyi, kendi dersinde daha az başarılı olduğundan azarhyordu, bu azarlamalar da onun pek gücüne gitmekteydi. Fransızca iyi bildiği tek yabancı dil olarak kaldı.

Bu dönemi anlatırken "Manastır'da öğrenciler arasında genellikle canlı bir çabalama havası yaygındı, herkes en başarılı kişi olmak istiyordu" der. Bu da bilimin kaynakla-

rı uzun süre kendilerine kapalı kalmış bir gençliğin öğrenme açlığı, Batı'nın ileri atılımına bir an önce yetişmek isteyen bir halkın ateşli çabasıydı.

Böylece merdivenin basamakları birbiri ardından tırmanıldı. Sınavlar engelinin aşılmasından soma Mustafa Kemal de, kendisine daha yüksek askeri bilgilerin kapısını açacak imzalı mühürlü diplomayı aldı. Böylece ülkenin başkentinde bulunan savaş sanatı akademisine, "Harbiye"ye geçti.

Yüzyılın sonlarında İstanbul'u eski şanlı geçmişini akşam güneşi aydınlatmaktaydı. Kent hâlâ Pierre Loti'nin tasvir ettiği gibiydi: İnsanın gönlünü ferahlatan bu kent renkli, albenili, aynı zamanda mistik bir büyüyle kaplıydı; karanlık sırlar, göze çarpan zıtlıklar, çelişkiler ve hızlı değişimlerle doluydu. Görkem ve çöküntü burda yanyanadır: Yıkıntıların hemen yanı başında pırıltılı mermerleriyle saraylar yükselir; gerçek güzelliğin huzur dolu ritmine, yalancı taşların cafcaflı parlaklığının akordu bozuk sesleri karışır.

Ortaçağ'la Yeniçağ birbirleriyle inatla karşı dururlar. Önü açık, küçük dükkanında zanaatkar oturmuş, çömlekçi çarkım döndürmekte ya da eski Bizans'daki gibi bir bakır kaba çekiç sallamaktadır, aynı anda onun biraz ötesinde en modern yolcu vapurlarından biri Altmboynuz'un önündeki limanda demir atmaktadır. Tramvaylar sabahın

erken saatlerinde, geceden kurulmuş ve suçlu gömleği içinde bir biçarenin sallanıp durduğu bir darağacınm önünden geçebilir.

Çok farklı görünümleri ve özellikleriyle her biri kendine özgü kentler olan semtler, yaşama biçimleri ve töreleriyle de birbirlerinden ayrılırlar: îki tarafım denizin kucakladığı yerde eski İstanbul kurulmuştur, burası Türk bölgesidir: Bir tahta evler, labirentine camileri harikulade yapıların gölgesi vurur; eğri büğrü, çarpık çurpuk bir yoldan "Babıali" çıkılır, bu caddenin en tepe noktasında Harbiye Nezaretinin dört köşeli "Serasker Kulesi", asker bir milletin alabildiğine belirgin bir simgesi halinde yükselir; bu sırada bakışlarınız bir burnu yeşil taraşlar halinde, maviliklerle çevrili kıyılara indiği, Sarayburnu doğrultusundaki ahenkli siluete takıln; bir zamanlar sultanların oturduğu, içinde nice sırlar saklayan köşkler buradadır, halifeliğin alameti peygamberin kaftanı da burda muhafaza edilmektedir. Ötede, karşı kıyıda, dolambaçlı yollarıyla eski Galata bir yamaç üzerinde yükselir ve doğruca Yeniçağ kenti, Hıristiyanların ve yabancı elçiklerin kenti Pera ile birleşir. Doğu ve Batı, o zamanların bu iki ayrı dünyası burda Altınboynuz'da, onanım bir türlü bitmek bilmeyen Galata köprüsüyle, ünlü yaya köprüsüyle bhbirine bağlanmıştır. O günlerde bu köprüde renkli bir kalabalık itişip kakışır; Türkler, Araplar, Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Makedonyalılar, Kürtler, Suriyeliler, Çerkezler, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler,

Yezidîler, Dürziler, Maronîler, Malin evrensel imparatorluğunu dolduran halklar, dinler ve ırklar mozaiğinin canlı bir tablosunu meydana getirirlerdi.

Doğu'nun bu kozmopolit kentine "Dersaadet" diyorlardı, yani mutluluk kapısı; doğa bu beldeye güzelliğin ve bereketin her türlüsünü bahşetmiş, o da varlığım zenginlik ve bolluk içinde sürdürmüştü, şimdi de kendisine sunulan nimetleri telaşla toplayıp, bunların tadını daha hırslı biçimde çıkarıyordu. Burda yükselmek için güvenli yollar; ille de çıkılması gereken, önceden saptanmış basamaklar yoktu. Herkese bütün olanaklar açıktı; açıkgöz olan, gözüpek olan, daha çabuk saldıran kazamyordu; sokakta avare dolaşanın kucağına bir rastlammn, içi dolu bir kese fırlatması da olmayacak işlerden değildi. Hayat sürüp giden bir serüvendi; talih de kör talih de çoğu kez; bir gün ve bir geceden daha kısa zaman içinde tersine dönebiliyordu. Bugün yoksul köşesinde pinekleyen, yarın lütuflar güneşinin parlak ışıklarıyla aydınlanabiliyordu. Önü sıra atlılar giden gala arabası içinde, debdebeyle sokaklardan geçen, yıldızlı makam sahipleri birkaç saat soma kendilerini zindanda bulabiliyor, ya da Arabistan'ın bilmem hangi uzak köşesine doğru sürgün yolunu tutuyordu.

Avrupa kurnazlık Doğu'nun zevkleriyle birleşmişti: Afyon, esrar, bunaltıcı mehtaplı gecelerde hülyalara daldrrtan uyuklamalar ve çeşit çeşit, farklı farklı kadınlar. Ancak burada başı örtülü Müslüman kadınından elden geldi-

ğince uzak durmak gerekiyordu, en azından gayrimüslim kimse için bir zorunluluktu bu. Böyle bir gönül oyununun tehlikesi, gerçi onu daha da çekici kılabilir, ama bu çekicilik insanın sırtına kolayca bir bıçak yemesiyle de sona erebilir, öte yandan kutsal yasayı çiğnemiş sayılan kadın da bir daha çıkmamacasına Boğaz'm sularında kaybolup gidecektir.

Mustafa Kemal, yirmi yaşmda subay adayıdır; bir taşra yatılı okulunun kısır çevresinden bir büyük kentin hareketli hayatına geçtiğini anlatmıştı. Kitaplar bir süre için kenara itildi, hayatmda ilk kez dünya nimetlerine dilediğince el atmanın tadını çıkaracaktı. Bir zamanlar pek gıpta etmiş olduğu o gösterişli üniforması içinde, endamı yerinde bir delikanlıydı şimdi; pek uzun boylu değildi, fakat geniş omuzlu, ince belli bir dar kalçalıydı; erkekçe terlemiş bıyıklarının uyarılarını hiçbir şekilde engellemiyordu artık. Sofra kurulmuşta, iş sadece lokmaları atıştırmaya kalmıştı.

O da bunu yaptı, hem de her işinde her zaman görüldüğü tarzda, kusursuz, esaslı, etkili biçimde yaptı. Kadın denilen varlığın esrarını keşfetmeye uğraştı; böylece delikanlılık yıllarında acı çektiren, rahat kaçırtan, kafasını kurcalayan sır ortadan kayboldu. Bu sırrı anlama hevesi ne var ki daha çok nesnel, hatta yüzeysel plânda kaldı; çarçabuk giderilen kaçamak arzular, neşeyle taçlanan saatler, ayak bağı olmayan tadı çıkarılıp soma da unutulan ilişkilerdi bunlar.

Hepsi de dengesinde bir sarsıntı meydana getirmeden cereyan etmişti. Hiçbirinde inşam hayatın gerçeklerinden uzaklaştıran romantik tasarımlar yoktu; giderek daha çok isteklerde bulunmaya sürükleyen arzu galeyanları yoktu; "acabalarla, fakatlarla tökezleyen tatuklular, duraksamalar yoktu. İç dünyası sağlıklı, güçlü bir bünyenin, acılardan armarak erkek olmak üzere deri değiştirmesi süreciydi bu.

Gündelik hayat alanında bilgisini, görgüsünü böyle geliştirirken, kendisini daha ciddi, daha sürekli uğraştıracak bazı şeyler de gözüne çarpmıştı. İnceden inceye akıl yürütme yetisine sahip bu çapta bir insanın, ülkedeki durumun gittikçe kötüye gittiğini, imparatorluk binasında her köşe bucağm çatırdadığını farketmemesi olanaksızdı. "Bosforun Hasta Adamı" deyimi her bakımdan geçerli bir slogandı artık; gerçekliği söz götürmez bu durum Avrupa hükümetlerince bir oldu bitti sayılıyordu. Hastanın öleceği kesindi, fakat bunun daha ne kadar sürüncemede kalacağı yalnızca bir zaman sorunuydu.

Bu arada harbiye öğrencisi -ilk zamanlar derslerinde gösterdiği ihmali, sömestr sonunda çarçabuk telafi ederekiki yılını geride bnakmış ve kurmay sınıfı için seçilenler arasına girmiş bulunuyordu. Böylece daha önce kıta hizmeti görmeden, doğrudan doğruya yüzbaşı rütbesiyle orduya girmeye aday olmuştu.

Harbiyenin üçüncü sınıfındayken, yurda ilişkin konu-

larla ilgilenmeye başladı. Çağının bunalımları onu kendiliğinden Artmalarla çalkalanan bu alana itmişti. Uzun zamandan beri bir genç şairler kuşağı yeni bir ideali yücelmiş bulunuyordu. Kendi milliyetini düşünmek, îslamiyetin skolastiğinden sıyrılmak, kendi ırkına aykırı düşen Arap ve Fars klâsisizmini aşmak, kısacası Avrupa'dan son dalga olarak Doğu'ya ulaşmış bulunan milli bireyleştirmeyi benimsemekti bu ideal. Siyasal açıdan ifadesini Jön Türkler hareketinin reform isteklerinde bulmaktaydı. Jön Türkler hareketi ise XIX. yüzyılın 80'li yıllarında doğmuş, soma XX. yüzyıla geçilirken durdurulamayan bir coşku durumuna gelmiş, özellikle de Türkiye'nin aydın kesimini sarmıştı. Jön Türkler'in istekleri çağa uymayan mutlakiyet yönetiminin kaldırılması ve Batı demokrasileri modelinde bir anayasanın kabul edilmesi konusunda yoğunlaşıyordu. Yazılarla, konuşmalarla düşüncelerine yaygınlık kazandırmaya çalışıyorlardı.

Özellikle Türklerde milli bilinci uyandırmak isteyen bu nitelikte yenilikçi yazılar, hükümetçe tehlikeli sayılarak yasaklanmıştı; bu da onlarla daha da enine boyuna ilgilenilmesine neden oluyordu. Ortalıkta bu kitaplar bulunmazdı, fakat çeşitli yüksek okullarda elden ele dolaşndı; bunları paltonun altına saklayıp içeri sokmak hiç de zor değildi. Geeleri yatakhanelerde kendi başlarına kaldıkları zaman öğrenciler büyük bir şevkle bu kitaplara sarılıyorlardı.

Gençlik bunlarda kendilerine yeniden umut veren,

iyimserlik kazandıran, karamsarlığın bozguncu telkinlerini ve içlerine sinmiş umutsuzluğunu, insanı yücelten, coşturan bir inanca dönüştüren bir şeyler buluyordu. Ateşli mısralarm şairi bunu sağlayanlardan biriydi. Tam anlamıyla milli Türk eğilimini ilk yansıtan şairdi ve sürgündeyken vakitsiz ölmüştü.Onun özgürlük şarkısı devrimin marşı olmuştu.

Daha sonraları Mustafa Kemal "Anlayamıyorduk bir türlü" diye anlatır, "böyle vatanseverce kitapları okumamıza neden izin verilmediğini anlayamıyorduk. Anladığımız şey devlette bir şeylerin aksadığıydı."

O halde bir değişiklik gerekliydi, bunu sağlamak için de eyleme geçilmeliydi, kaskatı kesilmiş olan, harekete getirmeli, şimdiki düzen yıkılmalıydı. Duygulardaki coşkunluk tek basma esirinin dayandığı direkleri sarsamazdı. Ortalığı bir "örgütlenme" sözü kaplamıştı; başkaldırma ruhu her tarafta noktacıklar halinde billurlaşmaktaydı. Bu çalkantıya yetişmekte olan kurmaylar da katıldılar, var olan düzenin yıkılmasına çalışacak, vatan ve özgürlük için savaşacak gizli bir dernek kurdular. Derneğin bir de yürütme kurulu vardı, Mustafa Kemal de bu eylem kurutandaydı. Daha önceden devrimci terminolojiyi çok iyi öğrennnşlerdir ve en önemli şeyin öncelikle propaganda olduğunu da bilmektedirler. Bundan dolayı başlıca uğraşları bir gazete çıkarmak oldu, sayfaları teker teker elle yazılıp gizlice dağıtdan bir gazetedir bu. Böylesi bir uğraş arkadaşlarınca takdir edilmelerinin

yanı sıra hoşlandıkları bir çalışma da oluyordu. Bu şekilde politika sanatında gerekli şeylere alışıldık kazanıyorlar, henüz biraz karmaşık olan düşüncelerim açık ve kesin biçimler halinde ifade etmeyi öğreniyorlardı. En çok çalışanlardan biri de Kemal'di; zaman zaman Namık Kemal tarzında bir şiirle katkıda bulunduğu da oluyordu.

Şiirle ilk tanışıklığını, daha önceleri Manastırdayken yapmıştı. Bunu "Son sınıftayken, daha soma şair olan Ömer Naci bizim okula geldi" diye anlatır. "Bu Ömer Naci askerliğe uyum göstermediği için Bursa Askeri Lisesi'nden uzaklaştırılmıştı. Benden okumak üzere kitaplar istedi. Kitaplarımın hepsini kendisine getirdim, bular çoğunlukla içeriği tarih olan eserlerdi. Ne var ki Ömer Naci, bu kitapların hiçbir değeri olmadığını söyledi, okumak zahmetine bile katlanmadı, küçümseyen bir edayla hepsini bir kenara itti. Bu olay beni derinlemesine etkilemişti; ilk defadn ki şiir sanatı ve edebiyatı gibi bir şeyler olduğunu görüyordum, bu konuyla yakından uğraşmaya karar verdim. Fakat öğretmenlerimden biri, şiire merak sarmam konusunda beni uyardı, "şiir seni askerlik mesleğinden uzaklaştınr" dedi. Bunu ben de farketmiştim. Ondan sonra gerçek merakım güzel konuşma ve yazmaya olmuştur."

Güzel kavramının kapsamma giren konularla ilişkisi her zaman pratik amaçlı olarak kalmıştır: Topluluğa hitap etme sanatı, ifadede akıcılık ve çekicilik sağlama, yani günün birinde kullanılabileceği sezilen şeyler. Şiiri de belirli

amaçlar için kullandılar, politikanı hizmetinde duygulan coşturan bir propaganda aracı oldu. Hitabet alanında kendilerini daha da iyi yetiştirebilmek için, öğleden somaki teneffüslerde güzel konuşma egzersizleri yapıyorlardı. Ellerine bir saat alıp, herhangi bir konu hakkında konuşuyorlardı; saptanan süre içinde başlıca noktaların ayrıntılı ve etkili biçimde dile getirilmesi zorunluydu.

Fakat bu gizli dernek, çevreye açılma çabalan nedeniyle elbette ki sürekli gözden uzak kalamazdı. Okul arkadaştan arasında da böyle komplolan, askerlik sadakatıyla bağdaştıramayan kimseler vardı. Böyle konularda, her zaman insanm genellikle önemli kazançlar elde ettiği, aşağılık ispiyonculuğun ille de bulunması gerekmez. Haber vermeyi hiçbir çıkar düşünmeden yapacak insanlar da bulunur. Her ne şekilde olursa olsun, üst makamların kulağına bir şeyler çalınmıştı; hem de haberdar olan, duymasını hiç istemedikleri, kendisinden çok korkulan bir adamdı, askeri okullann genel müfettişi İsmail Paşaydı. Katı bir dindar ve -her zaman temiz olmasa dahi, gayret belirtisi her hizmeti en zengin ihsanlarla ödüllendiren- padişahın sadık bendesi olan Ismali Paşa, harbiyenin komutam Rıza Paşayı çağırtıp, kendisini öğrendikleri hakkında sorguya çekti. Rıza Paşa gizli bri komplodan hiç haberi olmadığım ve buna benzer herhangi bir şeyi de farketmediğini söyledi. Bunun üzerine genel müfettiş pek de haksız olmayarak "Eğer gözlerinin önünde cereyan eden şeyi görmüyorsan okulu

yönetmeye de ehil değilsin" diye karşılık verdi. "Bundan soma daha dikkatli ol!"

Rıza Paşa gerçekten hiçbir şey görmemiş olabilir, zira kendisi de içinden gençlerden yana olduğundan, iki gözünü kapalı tatmaktaydı. Fakat hiç değilse bir sefer "herhangi bir şey farketmemezlik" yapmaması gerekiyordu.

Bir gün dernek üyeleri, günlük programda öngörülen derslerini yapacakları yerde, gazeteleri için hani harıl makalaler haznlamak uğraşı içindeydiler. Sınıfın kapısını kapatmışlar, dışanya bir de gözcü koymuşlardı. Aksilik bu yana birden koridordu Rıza Paşa görünüverdi, gözcünün tehlike işaretini vermesine vakit bırakmadan içeri girdi ve bütün ekibi suçüstü yakaladı. Ancak Paşa etrafa yayılmış yazılan görmemiş gibi davranarak, sadece birkaç ders sırasında başka şeylerle uğraşıyorlardı." Rıza Paşa'mn koruyuu kanadı sayesinde, bu son yıl bir kazaya uğranmadan tamamlandı. Ve Mustafa Kemal büyük bitirme sınavını başararak, 23 yaşında yüzbaşılık beratını cebine koydu.

Orduyu katılmcaya kadar, genellikle birkaç hafta beklenirdi. Subaylar bu süreden, gizli dernek çalışmalarını bir kat daha gayretle sürdürmek amacıyla, yararlanmak istediler. Arkadaşlanndan birinin adına küçük bir konut tuttular, kirasını ortaklaşa ödeyeceklerdi, burayı örgütün merkezi ve yürütme kurulunun toplama yeri yaptılar. Aynı zamanda şimdi daha da büyüttükleri gazete burda hazırlanacak ve burası gizli buluşmalar için de kullanılacaktı.

Ne var ki Ismali Paşa gençlerini tanıyordu. Onların komplo hazırlamaktan vazgeçmeyeceklerim de biliyordu; sadece sağlam kanıtlar elde etmek için fırsat kollamaktaydı, fakat çok sıkı gözetlettirdiği halde bu fırsatı bir türlü yakalayamıyordu.

Aradan bir süre geçmişti ki, Fethi Bey adında eski bir okul arkadaşları yanlarına geldi; gençler onun ordudan atılmış biri olduğunu biliyorlardı. Bu Fethi Bey çok zor durumda bulunduğunu, parasız, evsiz ve bir lokma ekmeğe muhtaç kaldığını anlattı; gizli derneğe katılmak ve birlikte çalışmak istediğini söyledi. Karşılığında bütün istediği, kendisine barınacak bir yerin verilmesi, bir de karnının doyurulmasıydı. Dernekteki gençler, aralarına bir kişinin daha katılamsına sevindiler; kiraladıklan yer nasıl olsa boş duruyordu, zor durumdaki arkadaşları pekala orada kalabilirdi, hem birinin evde sürekli kalması daha az göze batardı.

Örgüte yeni alman Fethi Bey çalışmalara şevkle katıldı ve hayli de yararlı olmaya başladı, çok geçmeden de bir yandaş daha bulduğunu bildirdi. Gençler asıl merkezlerinin yerini başlamgçta belli etmemek için, göze batmayan bir yerde, Galata köprüsünün yakınlarında, sapa bir kahvede toplanılmasını kararlaştırdılar. Fethi Bey yeni arkadaşı oraya getirecek, dernek üyeleri de onu uzaktan inceleyeceklerdi.

Üyeler kararlaştırılan yerde bir araya geldiler. Az son-

ra da Fethi Bey yanında, sözde yeni yandaş olduğu halde göründü. Ne yazık ki bu gelen yeni yandaş, İsmail Paşanın yaverinden başkası değildi, yanında bir sürü de jandarma getirmiş ve onları giriş kapısının önüne sessizce yerleştirmişti. Kendi ayaklarıyla güzelce bir araya gelmiş bulunan bütün dernek üyeleri hapishaneye götürüldü ve ayrı ayrı hücrelere kapatddı, orada her biri başına gelecekleri rahat rahat düşünebilirdi.

3. SÜRGÜN

Başkentin hemen yam başında, Boğazm Avrupa yakasının yemyeşil bayırlar halinde ıssız tepelere doğru yükseldiği ve bir yandan yakınlardaki Pera'yı, daha ötelerde alabildiğine yayılmış İstanbul'u, Asya yakasında da servilerle kuşalı Üsküdar'ı gören bir yere, Sultan Abdülhamit hükümdarlık merkezini kurdurmuştu.

Burası Yıldız Sarayıdır, başlı basma bir evrendir. Binaları, köşkleri, küçük saraylanyla koca bir kent, üç ayrı sur çemberiyle kuşalı, yüksek ağaçlarla kaplı bir park içine saklanmış taş ve mermerden bir ordugâhtır. Saraym bütün memurları, subayları ve hizmetkârları aileleriyle birlikte, burada dış dünyayla ilişkilerim kesmiş olarak oturmakta, ancak padişahın özel izniyle saray bölgesinden dışarı çıkabilmektedir. Mağazalar, tamirhaneler, mandıralar, bostanlar, silâhhaneler, -Abdülhamit hayvanlara düşkün olduğundan- yüzlerce cins atı barındıran ahırlar, manej alanları, hazinelerle dolu mahzenler, bir müze, bir rasathane bu esrarlı surların arkasında saklıydı. Yalnız sekiz yüz aşçı saray halkı için işbaşmdaydı.

Ve o da, Allahm yeryüzündeki bölgesi de gönüllü bir mahpus gibi, bu altın kafesin içinde otarmaktaydı; neredeyse otuz yıl olacak bir hükümdarlık döneminden soma, şimdi erken ihtiyarlamış bir adamdı. Uzun boylu levent vücudu eğrilmiş, yorgunluktan çökmüştü.

Resmi kabullerde beyaz güderi eldivenler geçirdiği dikkati çekecek derecede küçük elleriyle Sultan Osman'ın kılıcına dayamyor, o zaman da kılıcın kabzası çenesinin altına kadar geliyordu. Soyluluk belirtisi kartal burnu şimdi bir akbaba gagası gibi, kupkuru yüzünden dışarı fırlak hale gelmişti; kınalanmış çember sakalının çevrelediği kafası olduğundan daha büyük, daha heybetli görünüyordu. Gençlik yıllarının ciddi bakışlı, iri gözleri şimdi çukurlarına gömülmüştü; bakışları bir şeyler kolluyormuşçasına huzursuz, kuşkulu olmuşta; geniş ağzındaki donuk sevimli gülümseyiş, artık görünüşünün sıkıntılı kasvetim ışıklandıramıyordu.

Hâlâ Avrupa'nın en şeytan diplomatlarıyla boy ölçüşebilmekteydi; hasımını pes ettirmek ve kukla gibi oynatmak konusunda bütün hileleri, bütün dolapları biliyordu, ama bütün bunlar alt tarafı sadece birer oyalamadan, adım adım geri çekilmek zorunda kalman sonu gelmez bir savunmanın yıpratma oyunlarından başka şey değildiler. Avrupa illerinin bir kısmını, ayrıca Mısır'ı ve Tunus'u kaybetmişti; Fransızlar Fas'a yerleşmeye başlamışlardı; Avusturya, Balkanlar'da ilerliyordu; Rus devi Panslavizmin tüm

ağırlığıyla habire bastırmaktaydı. Muzaffer Hristiyanîık Müslüman dünyasının mülkünü elinden alıyordu.

Zamana karşı cephe alan, onu durdurmaya kalkışanın elinde iyilik kötülüğe dönüşür, en temiz niyet felâketle sonuçlanır. Abdülhamit elbette ki ülkesini kurtarmak istedi, fakat özellikle de bu yüzden türlü tehlikeleri başına sardı. - Daha sonraları anlaşılacağı üzere- doğru bir teşhisle, ancak katı bir otokratik yönetimin Osmanlı İmparatorluğunu daha fazla parçalanmaktan koruyacağı kanısındaydı. Fakat bilgece monarşi yönetimi, koşulların baskısıyla zorbaca bir despotluğa; belki de zorunlu olan diktatörlük, dayanılmaz bir zalimliğe; iyi niyetle başlayan her şeyi göz altında bulundurma çabası, her özgür, her kendiliğinden kıpırdanışı önleyen, her girişimi kötürümleştiren bir basınç halinde ülkenin üzerine çöken bir vesayet düzenine dönüşmüştü.

Her şeyi tek merkezden yönetme sistemi, en aşın bir kararlılıkla uygulanmıştı. İmparatorluk yönetiminin bütün iplerinin ucu Yıldız köşkünde toplanmıştı; memurlar onun iradesini uygulayan organlar olmuşlardı. Bu da elçinin raporunda yazdığı gibi "Padişahın iradesi olmaksızın koca imparatorluğun içinde bir taş bile yere düşemez" demekti.

Batı'dan gelen milliyetçilik düşüncesi, çeşitli halklan birleştiren bir devlet bağı için zehirdi. Bu düşünce ilkin imparatorluğun temellerini saracak, sonra büyüyüp bağlama yerlerini kaplayacak, arkasından da -ilerde görüleceği üzere- bütün yapıyı çökertecektir. Bu da Abdülhamit'in

tam bir bağnazlıkla niçin milliyetçiliğe karşı çıktığını, vatan etiketi taşıyan her şeyi niçin zihinlerden silmek istediğini ve niçin vatan sözünün ağıza alınmasını bile yasakladığını açıklar. Jön Türklere düşmanlığı, onların eğilimini acımasızca kovuşturması da bu yüzdendir. Avrupa kökenli milliyet kavramına karşı Abdülhamit, İslâmiyetin kaynaştıncı-birleştirici düşüncesini çıkarıyordu. Bu düşünceye yeniden canlılık kazandırmak, artık iyice hızı kesilmiş bu harekete yeni bir atılım ruhu vermek yollarını arıyordu. Büyük Hicaz demiryolu girişimi yalnızca bu amaca yönelikti. Daha kolay bağlantr, daha iyi taşıma olanağı, Müslüman dünyasının dört bir yanından hacı kafilelerini kutsal kentlere -Mekke ile Medine'ye- götürecek, böylece insan yığınlarının oraya rahatça akması, onların hepsini birleşmiş bir islâmiyetin gücü konusunda bilinçlendirecekti.

Bu savunmada, bu artık elde tutulamaz hale gelmiş olanın korunması için bütün güçlerin bir noktada yoğunlaştırılması gereken durumda, yapılması zorunlu şeyler yapılmadan kaldı. Artık geciktirilmemesi gereken reformlar, içinde bulunulan zamanın isterlerine, ılımlı nitelikte uygun düşeceği düşünülmüş reformlar tümüyle durdu. Bu alanda da aslında iyi olan şey tersine bir duruma dönüşmüştü. Yeni bilimleri öğreten okullar açılmış, şimdi ise bu okulların yarattığı yeni ruh tehlikeli olmuş ve onu baskı altma almak zorunda kalınmıştı. Ordunun yeni baştan düzenlenmesine başlanmış, fakat ülkeye çağrılan eğitim uzmanları hiçbir iş

yapamaz hale sokulmuş, bunların çalışmaları -pek az istisnayla- çıkmaz yollara saptırılmıştı. Eğitim amacıyla yabancı ordulara gönderilmiş subayların öğrendiklerini değerlendirmelerine izin verilmiyor ve dönüşlerinden sonra da hepsi imparatorluğun ücra bölgelerine sürgün ediliyordu. Bir donanma meydana getirilmiş, sonra bu donanma limanlarda paslanmaya terk edilmişti; gemilerin denize açılması, Avrupa'yla yakın temasa geçilmesine yol açabilirdi. Oysa Batılı düşüncelerin ülkeye girebileceği bütün kapılar sımsıkı kapatılmalı, bütün delikler tıkanmalıydı.

Herhalde padişah da yüreğinin derinliklerinde bütün bu çabaların boşuna olduğunu, düşüncelere karşı savaşta her zaman güçsüz kalacağını sezmiş olmalıdır. Bu güçsüzlük duygusunun giderek büyümesi, mizacmdaki kuşkulanma eğilimini yıllar geçtikçe patalojik bir evham haline sokmuştu. Bunalan ruhunda bir patlama olmasından kaygılanması, peşini bir türlü bırakmayan bir korkuya dönüşmüş, yüreğini karartmış, kendisinde bulunan üstün zekâ, beceriklilik ve yorulmak bilmez çalışma gücü gibi yüksek yetilerini sekteye uğratmıştı.

İki padişahtan sonra tahta çıkışı sırasındaki koşullar, içinde silinmez izler bırakmıştı. Gözden düşen ya da kamuoyuyla çatışan hükümdarı bertaraf etmek, Osmanlı împaratorluğu'nda öteden beri yapılagelen bir işti. Niye ona da benzeri bir yazgı hazırlamnasmdı? Nitekim bazı sabahlar Yıldız Köşkünün duvarlarına geceden Jön Türklerin

yapıştırdığı yaftalar bulunuyordu, bunlarda Abdülhamit'in tahttan indirilmesi isteniyor, eğer kısa zamanda bu yapılmazsa, kendisinin öldürüleceği bildiriliyordu. Bu kadar iyi korunan sarayının ulaşılmaz inzivası içinde dahi, onun böyle rahat yüzü görmemesine şaşmamak gerekir. Her gece yatak odasını değiştiriyordu, yatağı da hiçbir zaman aynı yerde durmuyordu; ancak birkaç yakını saraym karmaşık labirenti içinde padişahın nerede bulunduğunu bilirdi. Yemekler kendisine mutlaka kapalı ve mühürlü kaplar içinde getirilirdi; yemeklere de ilkin yanındakilere tattırdıktan soma el sürerdi. Ondaki bir suikasta uğramak korkusu bazen gülünç durumlara da yol açıyordu. Bir defasında, biraz delişmen ve Jön Türk yanlısı tanınan Fuat Paşa huzura çıkmıştı. Töre gereği üç defa eğilerek padişaha yaklaşırken, ayağı kılıcına takılıp öne doğru tökezlemiş; bunu bir saldırı sanan padişah, yarımdan hiç eksik etmediği tabancasını çektiği gibi ateş etmiş, bereket versin paşa ciddi şekilde yaralanmamıştı.

Münzevi hükümdar her şeyden ve herkesten kuşkulanıyordu, bunda da pek haksız değildi, çünkü hasından kollarım en yüksek mevkilere kadar uzatmış bulunuyorlardı. Ne var ki hiçbir tehdit, -bir cuma selamlığı töreninde atdan gibi- hiçbir bombalı suikast girişimi ve kendi hayatı hakkında duyduğu sürekli kaygılar onu yolundan döndüremiyor, aksine aynı doğrultuda daha inatla, daha sebatla, daha ısrarla yürümesine neden oluyordu.

Her alanda gözetim, denetim ve zihinleri dışarıya karşı kapalı tutma sistemi, bir örgütün kurulmasını da zorunlu kılmıştı; bu örgüt yıllar geçtikçe büyüyecek dev bir kuruluş haline gelecektir. İşkilli padişah, halkın arasında neler olup bittiğini bilmek istediği gibi, tek tek herkesin kalbinden neler geçirdiğini de anlamak istiyordu. Bunun için gözlere, evlerin duvarlarını delip içerisine bakabilecek gözlere ihtiyacı vardı. Böylece yavaş yavaş bir hafiyeler, casuslar, ispiyonlar ordusu doğdu. Bunlar her yerde, her zaman hazır ve nazırdılar. Sokakta dilenci olup dikilirler, rıhtımlarda gözlerini denize attıkları oltadan ayırmayan balıkçılar olurlar, en kibar evlerde süslü giysiler içinde uşaklık ederlerdi. İnsan bir şeyler anlattığı en yakın dostundan bile emin olamazdı. Kimse kimseye güvenemiyor, herkesin kafasında bir "acaba" sorusu çörekleniveriyordu. Türk kahvehanelerinden birine tanımadıkları bir adam girmeye görsün, herkes zaten yavaş sesle yürüttüğü sohbeti kesip susardı; konuşmaların yeniden başlayabilmesi için, öncelikle bu yeni gelenin, sarayın hafiyelerinden biri olup olmadığının anlaşılması zorunluydu.

Her gün adım "curnal" denilen raporlardan bir sepet dolusu Yıldız Köşkü'nden içeri girerdi. Raporuna yazacak şey bulamayanlar, uygun bir şey uydurmaktaydılar. Her habere karşılık çok iyi para ödeniyordu. Bu konuda padişah "İsterlerse benden çalsınlar, yeter ki sadece hizmet etsinler" diyordu.

Nitekim onun hizmetinde bulunanlar bir servet sahibi olabiliyordu. Sultan parayla ve zengin armağanlarla yandaşlarının sadakatmı garanti altına almak istiyordu. Her despotlukta olduğu gibi, onun da çevresinde bir saray kliği, her dediğini onaylayan kuklalardan bir grup meydana gelmişti. Bunlarm hepsi gizli polisin başı Fehim Paşa tipinde vicdansız, dayanıln ölçülerin çok ötesinde aç gözlü, herkesin nefret ettiği, berbat kişiler değildi. İstanbul'un bu korkunç adamdan kurtulmasını sağladığı için, Alman Büyükelçisi Mareşal von Bieberstein, o güne kadar kamuoyunun kendisinden esirgediği sevgiyi kazanmıştı. Fehim Paşa bir Alman tüccara karşı yasadışı işlemlere kalkışınca, Mareşal bütün ağırlığım ortaya koyarak paşanın cezalandırılmasını istemiş ve padişahın bu gözdesi bütün haremiyle birlikte Bursa'ya sürgüne gitmek zorunda kalmıştı. Padişahın yakın çevresinde üstün yetenekte kafalar da vardı; Suriyeli kurnaz tilki İzzet Paşa ile gerçekten karakter sahibi olan, saraym geniş yetkili genel sekreteri Tahsin Paşa bu nitelikte kişilerdi. Abdülhamit elbette ki çevresine sadece değeri sıftr kimseleri toplayacak kadar alık değildi. Her dilekçenin, elde edilmek istenen her ayrıcalık isteminin en yüksek kişiye ulaşan yolu bulabilmesi için, vüklüce bahşişlerle yağlanması eskiden beri kökleşmiş bir gelenekti. O zamanlar Avrupa ülkesi Rusya'da da durum bundan pek farklı değildi.

Gizli yardımcı güçlerin binlcrcesine yapılan ödeme-

ler, verilen ödüller ve sadıkane" hizmetlere karşılık gösterilen cömertlikler, elbette ki tutarı yüksek rakamlara varan bir paraya mal oluyordu. Buna eldeki parayı hovardaca harcayıp hesaplı kullanamamak gibi Türklere özgü özelliğin Abdülhamit'te çok belirgin şekilde bulunuşu da ekleniyordu. Maliye perişandı, kasalar boş kalmıştı. Yabancı sermayenin gelmesi zorunluluğu doğmuştu. Gelgelelim Paris ve Londra'nın bankerleri Osmanlı devletine güvenemiyorlardı. Bunlar tatlı paracıklarını ancak devletin maliyesini de kontrol altına alırlar, vergilere ve gümrük gelirlerine peşin haciz koyarlarsa verebileceklerdi. Böylece "dette publique" Düyunu Umumiye kuruldu. Yabancı ülkelerin Türkiye'de gerçekleştirdikleri borçlar yönetimiydi bu, Türkler için haysiyet kinci bir durumdu; bir yardımdan çok, işleri daha da karmaşıklaştırmak için bir bahaneydi.

Postaneler çok sıkı gözteleniyordu. (Gizli haberleşmeler için bereket versin, yabancı postanelerin kapitülasyonlar gereği dokunulmazlıklan vardı ve bu ayrıcalıklarını da titizlikle koruyorlardı). Telefon kurulmasına izin verilmeyen bir haberleşme aracı sayıldığından İstanbul'da yasaktı. Basma çok katı bir sansür uygulanıyordu. Bu da kimi zaman umulmadık sonuçlar doğurmaktaydı. Bazı şeyler basında yer alamazdı, örneğin bir hükümdarın suikast sonucu öldüğü haberi asla verilemezdi; bunun yerine sadece öldüğü yazılırdı. Nitekim Lucchenis cinayeti dolayısıyla da haber "Imparatöriçe Elisabeth Cenevre'de öldü"

diye verilmişti. Yalnız burda bir sonraki cümle sansürün gözünden kaçmış ve yukarıdaki habere bağlı olarak herkes şu cümleyi de okumuştu: "Olay bütün Avrupa'da genel bir infial uyandırmıştır."

Fakat bunca hesaba gelmez giderlere mal olan, bu kocaman haberalma aygıtmı işletmek aslında bir işe yaramıyordu. Görüldüğü üzere komplolar, baskı rejiminin örtüsü altında pıtrak gibi çiçeklenmekteydi.

Suçlu genç subaylar demir parmaklıklar ardına konalı birkaç hafta geçmişti. Tek tek kapatıldıkları hücrelerinden Yıldız Köşkünün sağır duvarlarım seyredebiliyorlardı. Böylesine bir durumda insanı gerçekten ürküten bir manzaraydı bu. Durumları hiç de iç açıcı değildi. Gizli eylemleri konusunda yığınla kanıt eldeydi; kaçamak yollara saparak kem küm etmenin artık yaran olamazdı. Bekleyebilecekleri en hafif ceza ordudan kovulmalanydı, kaç yıl süreceği kestirilemez bir zaman için ortadan kaybedilmeleri de olasıydı.

Genel müfettiş Büyük İsmail Paşa soruşturmayı bizzat yönetiyordu. Ona göre olay çok vahimdi. Orduya artık güvenilmezse, isyan ruhu ordunun içine bile girmişse, devletin hiçbir dayanağı kalmamış demekti, bu da sonun başlangıcı olurdu, bu açıdan paşa hiç de haksız değildi. Bu yoldan padişahı etkilemeye uğraşıyor ve suçluların başkalarına ibret olacak şekilde cezalandırılmasını istiyordu, bir

yandan da Harp Okulu Komutanı Rıza Paşa'mn daha önceden gerekli gözetimi yapmadığını da ima etmeye çalışıyordu. Eski hasmının nüfuzunu kırma fırsatını öteden beri hep arayıp durmuştu zaten.

Böylece aylar geçti. Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım İstanbul'a koşup gelmişti. Fakat ona oğlunu göstermediler, türlü korkuların ağırlığı altında ne olacağını beklemek, hep beklemek zorundaydı. "İşte o zaman" diye anlatır Mustafa Kemal, "çok ağlamaktan gözlerinin görme gücü azalmaya başladı."

Bu sırada Yıldız Köşkü'nde sessiz bir savaş cereyan etmekteydi. Rıza Paşa nasıl bir tehlikenin kendisini beklediğini biliyordu. Özenle saklamaya çalıştığı liberal görüşlerine rağmen, efendisinin sevgisini kazanmış bulunuyordu. Abdülhamit'in ona ihtiyacı vardı, hem de yine İsmail Paşanın gözetimi için ihtiyacı vardı; insanları böyle karşılıklı birbirlerine kollattırmak, vehimlerle dolu bu hükümdarın öteden beri başvurduğu bir yöntemdi. Rıza Paşa eski öğrencilerini savundu ve onların sadece gençliğin verdiği düşüncesizlikle böyle bir çılgınca budalalığa saptıklarını ileri sürdü. Ordu böyle çok iyi yetişmiş subaylarından yoksun bırakılamazdı; zaten bu olay yüksek rütbe ve yetki sahibi bazı kimselerin, ordu içinde kendilerine yandaşlar kazanmak için çalıştıkları izlenimi vermekteydi.

Abdülhamit birbirine çelme takmaya uğraşan bu karşılıklı çabalara içinden sevinmiş olabilir. Ordunun üst dü-

zey komutalarının birbirleriyle böyle çatışması onu memnun ediyordu; bu geçimsizlik onların tahtı tehdit edecek şekilde birleşmelerini engelliyordu; çünkü amcası Abdülaziz böylesi bir birleşmeyle düşürülmüştü.

Her iki generali de incitmeden, ama birini diğerine tercih ettiği izlenimini de vermeksizin, majesteleri oldukça bağışlayıcı ortalama bir çıkar yol buldu. Kısa bir süre soma padişahın iradesi yayınlandı; bunda suçluların geri dönmelerini olanaksız kılacak şekilde uzak yerlere sürgün edildikleri bildiriliyordu.

Yirmi dört saat soma da Mustafa Kemal, muhafaza altında, kendisini atandığı yere götürecek olan vapura bindirildi. Biraz uzaktan, yüzünü örtmüş olarak annesi onu izlemekteydi. Oğluyla vedalaşmasına izin verilmemişti. Uzun zaman kıyıda durup kaldı, bu şuada vapur, bütün yolcuların tamdığı ve bugün oğlunun bronz bir heykelinin bir zamanlar sultanların bahçesi olan yerde, yeşillikler arasında yükseldiği Sarayburnu'nu dönüp gözden kaybolmuştu.

Sekiz gün süren bir yolculuktan soma vapur Beyrut'a vardı ve genç kurmay yüzbaşı atandığı garnizona gitmek üzere Şam yolunu tuttu. Suriye'nin eskiden beri ünlü bu başkenti düz bir çukur vadide uzanır; çepeçevre dört bir yanı cenneti andırır bahçelerden bir çelenkle kuşalıdn; bu güleryüzlü yeşilliğin ortasında camilerin renk renk çinileri ışıldar; bütün bunların üzerinde ışıltılar saçan masmavi

bir gök kubbe vardır. Bir zamanlar Arapların dünya imparatorluğunun ilk parlak çağında, Emeviler görkemli saraylarını burada kurmuşlar, kenti bir yandan silâh şakırtıları doldururken öte yandan burayı bir bilim merkezi, güzel sanatların çok geliştiği bir yer yapmışlardı. Halifelerin daha sonraki başkenti, Harun ül-Reşid'in ünlü Bağdat'ı önemini yitirip voksulluğun kucağına düşerken, Şam kenti yüzyıllar boyu hep gelişmişti. Bir zamanların kudret ve görkeminin tanıkları hâlâ sapasağlam ayaktaydı; geçmişinden gurur duyan bir halkın emelleri burada örülüyor, umutlan burada boy atıyordu.

Suriyeli zengin işadamlarının konaklannda dillerde dolaşan yeniden canlandırılacak büyük Arap İmparatorluğu düşüncesiydi. Burada eski büyük bir kültürün doruklarından aşağıya, Türk fatihlere küçümsercesine bakılıyor, ancak bir yandan da onlara yaltaklık edilmesi de unutulmuyordu. Bütün Müslümanlar birleşmeliydi, elbette; fakat bu birleşme, eskiden olduğu gibi Araplann önderliği ve bir Arap halifenin bayrağı altında olmalıydı; buna layık olan da, uygarlaşmalan bile bir ölçüde İslâmiyet sayesinde gerçekleşmiş bulunan Asyalı istilacılar değil, Araplardı. Çöllerdeki bedeviler, bu ebedi kentin görüntüsünü, kalplerinde geleceği müjdeleyen bir hayal olarak korumaktaydılar. Bu bedeviler arada sırada bir patırtı, bir gürültü ayaklanırlar, o zaman Türk ordusunun bezdirici, fakat gevşek baskısını sarsmak için cesurca, hatta umutsuzca saldmlara kal-

kıstıkları bile olurdu. Ancak böyle bir işe de ister istemez kendilerine verilmiş ve kıskançlıkla korudukları özgürlüklerinden, atalarının töresine uyarak oymaklar arası sonu gelmez vuruşmalarda bitkin düşmek için yararlanmadıkları zamanlar girişirlerdi.

Güneyin bu çok hareketli merkezi, gerçekten rahat bir sürgün yeri sayılabilirdi; aslında burası kurnazca bir amaçla seçilmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları gibi siyasal bakımdan kabına sığamayan gençler, burda girişim enerjilerini devlete daha çok hizmet edecek bir tarzda harcayabileceklerdi. Arap illerinde hiçbir zaman tümüyle sona ermeyen, fakat son günlerde de hayli sıklaşmış bulunan ayaklanmalardan biri yine başlamıştı.

Bu sefer sıra Havran Dürzîlerindeydi; bunlar kökenleri tam bilinmeyen bir halktı, sırlarla dolu bir dinleri vardı, Müslümanlığın Hristiyan eğilimli bir çeşidiydi bu. Feodal beyleri, oymak şeyhleri daha üstün bir otoriteye boyun eğmekten hoşlanmıyordu ve krallar gibi yürütmek istedikleri başına buyrukluklanyla ket vurmaya kalkışılınca, her seferinde hemen ayaklanıyorlardı.

Mustafa Kemal bir süvari alayına verildi; asilere karşı düzenlenen cezalandırma seferine katıldı. Böyle seferlerde yapılan küçük savaşlar çok yorucu oluyor, üstelik pek az ün kazandırıyordu, fakat askerlik sanatının türlü uygulmalan öğreniliyor ve insanı kurşunların vızıldamasına alıştırıyordu.

Birkaç ay boyunca Suriye ve Filistin'de, Halep'ten aşağılarda Kudüs'e kadar, oradan oraya dolaşıldı, çünkü başka bedevi oymakları da Dürziler gibi kavranmak eğilimi göstermişlerdi. Ülkedeki düzene karşı bir kimse için, bu ilk savaş deneyimlerinden daha da önemlisi, ordan oraya dolaşıldığı sırada Abdülhamit memurlarının yönetim tarzına ilişkin edinilen izlenimlerdi.

İllerde tam yetkili efendi valiydi; imparatorluğun bu padişah vekilleri bir hükümdar gibi yaşamaktaydılar. Haremleri için güzel Çerkez kızları, ahırları için safkan Arap atlan ve hükümet binalan içni de kıymetli Acem halıları satın alıyorlardı.

Güzel vakit geçiriliyordu. Güneşin batmasına yakın bir saatte, yardımcılan ve dostlan valinin konağında, bir bakır sininin etrafında ülkenin geleneksel aperatifi "rakı"yı içmek için toplanıyorlardı; sininin üstü aynca çeşit çeşit bol baharatlı mezelerle donatılmış oluyordu. İçiliyor, mezelerden biraz alınıyor, sigaralar tüttürülüp şundan bundan sohbet ediliyordu. Daha sonra da, zamanı gelince, ekselans vali ellerini çırpınca, uşaklar asıl yemekleri getiriyorlardı: Oh, oniki çeşit yemeğin arkasından bol şerbetli tatlılar veriliyordu. Sonra da kahveler içiliyor, sohbete devam edilirken yine bir hayli sigara tüttürülüyor, derken hareme geçilebilecek kıvama geliniyordu.

Gündüzleri geç saatlere kadar uyunuyordu, öğleden soma iki, üç saatli bir zaman hükümet işlerinin bitirilme-

sine yetmekteydi. Güneş ufka doğru kaymaya başlar başlamaz, vefalı dostlar yine bir araya geliyordu. Daha alt derecede bölge yöneticileri olan mutasarrıflar ve kaymakamlar da, büyüklerin örneğine uyarak, kendi olanakları ölçüsünde aynı şeyi yapmaktaydılar.

Böyle olmakla birlikte yönetimin yürütülmesinde herhangi bir beceriksizlik ya da akılsızlık yoktu, vali paşa insanlara nasıl davranılacağını çok iyi biliyor ve halkın özelliklerine saygı gösteriyordu. Kendisine kafa tutulmadığı sürece güleryüzlü, iyi kalpli bir beyefendiydi; herkesi nezaketle kabul eder; ortaya çıkan anlaşmazlıkları gülümsemeyerek tatlı diliyle çözümlemesini bilir ve şikâyetleri dostça bir sabırla dinlerdi. Yeter ki kusurların düzeltilmesi için ısrar edilmesin.

Bu arada yollar çökmüş, köprüler yıkılmış, ormanlar kaybolmuş, limanlar kumla dolmuş, ülke ıssızlaşmıştır. Böylesi kaygı verici durumlar vali paşa hazretlerine arzedilince, bunların kendisini ilgelendirmediğini söylemekle yetinecektir; onun görevi sadece düzeni korumak ve vergi toplamaktır. Hem olağanın dışındaki haller için elde hiçbir padişah iradesi de yoktur.

Küçük savaşlar sona erince genç kurmay yüzbaşı, Abdülhamit'e karşı gizli savaşım daha derin bir inançla yeniden yürütmeye koyuldu.

Yafa, Kudüs, Beyrut ve Şam komutanlık karargâhlarında kendisiyle aynı görüşte yeterince arkadaş vardır.

Bunlar Kemal'in inandırıcı telkinleriyle işbirliği yaptılar. Plânlan Filistin ve Suriye'nin her yanında devrimci hücreler oluşturmaktı. Fakat bu plân yerinde saydı, gizli dernek ön-ayak olanlardan ibaret kaldı. Arap halkının milliyetçi bir Türk hareketinden yana olmadığı çok geçmeden açıkça anlaşıldı. Daha soma devleti yönetecek olan genç subay bu olgudan gerçekçi sonuçlar çıkarmıştır.

Makedonya'ya dönmek arzusu gittikçe ağırlık kazanmaktaydı. Orda bulunan 3. Orduda -yapılan gözetime ve alman bunca önleme rağmen- ordunun bütün ilerici elemanlan yavaş yavaş bir araya gelmekteydi. Selanik siyasal açıdan dindaşlann Mekkesi olmuşta.

Fakat bu mayalanma merkezine, sürgün karanna rağmen atanmak isteyen, öncelikle yüksek rütbeli bir kayıncı bulmak zorundaydı. Selânik'de topçu generali Şükrü Paşa vardı, hem padişahın gözüne girmişti, hem de ateşli bir yurtseverdi. Yüzbaşı Kemal ona bir mektup yazdı, görüşmelerini açıkça belirtip arzu ettiği nakil işinde yardımım rica etti.

Haftalar geçiyor, hiçbir cevap gelmiyordu. Sonunda bir öğle vakti, garnizonunda görevli bulunduğu Yafa'da kışladan çıkarken tanımadığı biri eline bir pusula tutuşturdu, kâğıtta şunlar yazılıydı: "Selânik'e gelmeye çalış, orda destek bulacaksın."

Bu lakonik ve belirginlikten yoksun haber, nice zamandır bekleyen isteğe çarçabuk kesin bir biçim verilme-

sine yetti. Bir, iki gün içinde gerekli hazırlıklar tamamlandı; arkadaşları paraca yardımda bulundular; Yafa Komutanı Binbaşı Ahmet Bey, sürgünün garnizonda bulunmadığı farkedilecek olursa, tam zamanında haber vereceğini vaat etti. Böylece Mustafa Kemal Avrupalı turist kılığına girerek Mısır-Yunanistan üzerinden gizlice Selanik'e gitti.

Daha kente vardığı günün akşamı, geç vakit Şükrü Paşayı ziyaret etti.

Paşa, sürgün subayı karşısında görünce biraz şaşırdı; yollamış olduğu kehanete benzer direktifiyle usulüne uygun bir atamayı kasetmişti. Garnizondan bu şekilde hodbehot uzaklaşmak kendisinin uygun göreceği bir davranış olamazdı; üstelik bazı nedenlerle hiç istemediği bazı soruşturmalara da yol açabilirdi. Bu bakımdan genç subay için yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bu sırada yeni tanıdığı genç subayı iyice gözden geçirmişti; ondaki gözüpeklik ve düşüncelerini en belirgin, en apaçık tarzda dile getirişi hoşuna gitmiş olmalıdır. Bununla birlikte kendisine derhal geri dönmesini öğütlemeyi de unutmadı.

Selanik'e büyük umutlarla gelmiş olan genç subay hayal kırıklığına uğramıştı, çok daha etkin bir destek göreceğini sanmıştı. Ancak yine de geçici bir süre için Selanik'te kaldı; kendi başına Suriye'deki gibi bir dernek kurmayı düşünüyordu; bu amaçla yandaş kazanma çabalarına girişti. Fakat sanki görünmeyen bir güç kendisine engel oluyor gibiydi. Görüştüğü kimseler çekingen darvamyor, kaçamak-

lı cevaplar veriyor, gerçek rengini belli etmekten kaçmıyordu. Bu arada Mustafa Kemal gizlice gözetlendiğini de hissetmişti, türlü sorularla kendisini yoklayıp sınıyorlardı.

Sonunda muammanın çözümünü buldu. Yakınlık kurduğu eski bir okul arkadaşı, günün birinde ona sırrı açıkladı, "örgüt" kendisini üyeliğe kabulünü uygun görmüştü. Genç devrimci daha soma ün kazanacak olan İttihat ve Terakki komitesinni varlığım ilk kez böyle işitti.

Gizli Jön Türk birliMerinin en güçlüsü olan bu örgüt Paris'te kurulmuştu ve merkezi de ordaydı. Kendiliklerinden ya da darda kalarak sürgün hayatına itilmiş Türkler, Fransız başkentinde kuvvetli bir grup oluşturmuşlardı; bunlar çoğunlukla yazarlar, gazeteciler, eski öğretmenler ve üniversite öğrencileriydi, yani devlet işlerinin yürütülmesinde hiçbir uygulama deneyimi bulunmayan kimselerdi, ancak görüşlerinde ve eğilimlerinde çok aşırıydılar. Manevi donanımları Fransız düşünürü'Auguste Comte'un rasyonel pozitivizminden kaynaklanıyordu. Kendilerine tutarlı merkeziyetçiliğiyle Fransız demokrasisini model almışlardı; siyasal silâhlarını büyük Fransız devriminin tarihinden çıkarmaktaydılar; inançları o günlerde Avrupa'da henüz sarsılmamış gelişim düşüncesinden besleniyordu. Bu düşünceye göre, her şeye gücü yeten akıl, insanlığın sürekli ilerlemesini sağlamaktaydı.

Grubun önderi Ahmet Rıza Beydi; vakur, kibar görünüşlü bir adamdı; hem zeki, hem de çok geniş kültürlüy-

dü, fakat yurdundan uzun süre uzak kalışı yüzünden halkının karakter özelliklerini doğru değerlendirmek yetisini yitirmiş bulunuyordu; Batı modelini tıpatıp ülkesine aktarmak istiyordu; çok bilgili olmak duygusu içinde fazla kibirliydi ve çarçabuk nobranlaşan bir hoşgörüsüzlüğü vardı.

Kesin görüşleri, radikal programı, hızlı propaganda çalışmaları sayesinde Paris komitesi yavaş yavaş üstünlük kazanmış ve Jön Türk hareketinin manevi başı olmuştu. Grubun organı "Meşveret" gazetesi çok sayıda basılıp yabancı postaneler kanalıyla İstanbul'a sokuluyor, ordan da bütün ülkeye gizlice dağıtılıyordu. Propaganda bildirileri ve program yazıları da aynı yoldan ülkeye girme olanağı buluyordu.

Daha küçük, ikinci bir grup da Abdülhamit'in yeğenlerinden biri olan Prens Sabahattin'in önderliğinde Berlin'de üstlenmişti. Bunlar ılımlılarda; Jön Türklerin sağ kanadıydı; çoğunluğunu eski naznlar ve yüksek dereceli memurlar oluşturuyordu, yani siyasal deneyimleri vardı, fakat apaçık bir programdan yoksundular. Başlıca düşünceleri Almanya modeline uyularak, yönetimde gerçekleştirilecek geniş bir çok merkezciliğin - ademi merkeziyetçiliğin Türkiye'ye uygulanmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli halkların ve ırkların, Alman federal devleti tarzında bir uzlaşma ortamı içinde birleştirilmesini amaçlıyordu. Paris komitesinin karşısında Berlin grubu

li olan etkileme gücünden yoksundular; üstelik belirsiz görüşleri de yurttaşlarına tüm yabancı gelmekteydi. Nesiller boyunca Fransız düşüncesini benimsemiş aydınların çoğu, siyasal inanç öğretileri bakımından Batı Avrupa'nın tutarlı demokrasisinin çekim alam içinde bulunuyordu. Prens Sabahattin grubu ancak daha somaları, muhalefete itilip "liberal" partinin çekirdeğini oluşturdukları zaman önem kazanacaktır.

Fakat asıl devrimci potansiyle ve itici güç yine ülkede, çeşitli kentlerdeki yerel komitelerdeydi. Bunların içinde en çok da Selanik komitesi etkili olmaktaydı. Bir kısım din adamlarıyla bazı memurlar da bu örgütteydiler; kendi gayretiyle posta dağıtıcılığından telgraf memurluğuna yükselip, daha soma da sadrazam olan Talat Paşa bunlardan biriydi. Ama asıl ağırlık aydm subaylardaydı; bunlar sayesinde ordu, dolayısıyla en güçlü iktidar aracı ele geçirildiğinden, karar ve sonuç üzerinde etkili olacak kesimi oluşturuyorlardı. Bu subayların büyük kısmı, pek saygın bir kimse olan General von der Goltz gibi Alman eğiticilerin yönlendirdiği askeri okullardan yetişmiş, hatta birkaç yıl Almanya'da da hizmet görmüşlerdi. Enerjileri, inatçı kararlılıkları, metot sahibi oluşları ve örgütleyici ruha sahip bulunuşları kuşkusuz bundan ileri geliyordu. Ancak devlet teorileri ve siyasal savaşın düşünsel donatımı bakımından tümüyle Fransız zihniyetine göre yönlenmiş Paris komitesine bağlıyddar. Böylece birbirinden farklı iki kaynak-

f

tan beslenerek, Jön Türklerde başlangıçtan itibaren, belli bir ikilik meydana geldi; bu ikilik daha sonraları iktidara geçtikleri zaman askerlerle hükümet yöneten "siviller" arasında kesin bir zıtlıkla ifadesini bulacaktır.

Bu yerel komiteler propaganda eyleminin asıl yükünün üstlenmişlerdi: işlerini de olağanüstü bir dikkate yürümet zorundaydılar, çünkü padişahın her yanda gözü, kulağı vardı ve bol keseden armağan edilen altınların parıltısı da son derecede baştan çıkarıcıydı. Gizli çalışmak konusunda Mason locaları, özellikle de Selânik'de bulunan İtalyan Büyük Doğu Locası çok elverişli bir paravana oldu. Liberal Mason localarında moral destek buldular; toplantılarım onların casus gözlerine kapalı odalarında yaptılar; birçok yandaşları zaten masondu; yenilerini de bu yoldan kazandılar; örgüte almacak adaym seçüninde smava yöntemi kullanılıyor ve masonların gizli yürütülen haberleşme kanalları sayesinde İstanbul'la, hatta padişahın sarayının içindekilerle sürekli bağlantı sağlamyordu.

Örgütlenmede mason locaları model alınmıştı. Örgüte kabul edilme uzun uzadıya smamalar ve bir hayli süre gözetlenmeden soma olabiliyordu. Yeni birini örgüte sokan kimse, onun güvenilir kişi oluşuna kendi hayatım ortaya koyarak kefil olmak zorundaydı. Yüksek düzeydeki yöneticiler karanlıkta kalmaktaydılar. Komitece verilecek direktiflere kayıtsız şartsız uyulması gerekiyordu. Üyeler Kuran'a el basarak ant içmek suretiyle örgüte bağlanmışlardı, ihanet edenler gizli mahkeme önüne çıkanln dı.

Mustafa Kemal'in bu örgütte yüksekçe mevkilere çıkmış olması ihtimali pek şüpheli görünüyor, kendisi de bu konuda bir şey söylemekten kaçınmıştır. Fakat şurası kesindir ki, o günden itibaren kendi basma bir şeyler yapmaktan kaçınmış ve bu büyük örgüt içinde yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak tüm çalışmalarında geri plânda kalmaya dikkat ediyordu; ortalıkta fazla görünmemeliydi; giriştiği kötü siyasal eylem henüz hatırlardaydı; komiteden kendisi için bir şeyler yapmasını umuyor ve bekliyorduk Sonunda İstanbul, gelmesi yasak edildiği halde Selanik'te bulunduğunu haber aldı ve derhal tutuklanmasım emretti. Komutanlık emir subayı, daha soma içişleri bakanı olacak olan Cemil Bey tutuklama işinin en fazla iki gün daha ertelenebileceğini ona bildirdi. Bu durumda bir an önce yola çıkmak, uzun fakat güvenli yoldan Yafa garnizonuna dönmek gerekiyordu.

Ne var ki tutuklanma emri Yafa'ya da gelmişti. Binbaşı Ahmet Bey onu gemide karşıladı, üniforma ve diğer donatım için gerekli şeyleri yanında getirmişti; hiç durak yapmadan yolculuk devam etti. Hafiyelerden sıyrılabilmek için tek bir çıkar yol vardı: Bir süreden beri Türkiye ile Mısn-Ingiliz hükümeti arasmda bir sınır anlaşmazlığı sürüp gitmekteydi. Uzağı görne İngilizler, korumaları altındaki ülke adına bütün Sina yarımadasından başka, Kızıldeniz'in kuzeydoğu ucundaki Akabe limam ve kenti üzerinde de hak iddia ediliyorlardı. Burası Arap dünyasının orta kesimi için bir giriş yeriydi. Türkiye ise stratejik

açıdan Akaba'yı elinde tutmak istiyordu. Ansızın yapılabilecek bir saldırıyı önlemek amacıyla da oraya birlikler sevketmişti. Kemal doğruca burdaki birliğin karargâhına gitti ve ülküdaşı olan arkadaşı Lütfi Beyin emrinde bir birliğin komutasmı üstlendi.

Bu sırada Yafa komutam da İstanbul'a Yüzbaşı Mustafa Kemal'in izinsiz görevinden ayrıldığı yolundaki söylentinin bir yanılgıdan kaynaklanmış olması gerektiğini, kendisinin birkaç aydan beri Sina cephesinde Bir-Seba'da bulunduğunu bildirdi. Doğrudan doğruya Bir-Seba'daki komutana, yani Lütfi Beye durum sorulunca, o da Yafa komutanının bildirdiklerini doğruladı.

Akaba anlaşmazlığı Türklerin lehine çözümlendi, kent ve liman onlarda kaldı. Mustafa Kemal de -geleneğe göre Hazreti Yakub'un oğlunu ziyaret için Mısır'a gitmek üzere yola çıktığı yer olan- Bir-Seba'dan Şam'a döndü. Bundan somaki günlerde de daha kurnazca hareket etti, hiçbir eyleme kalkışmadığı gibi, adını nahoş biçimde hatırlatabilecek her şeyden kaçmdı. Kendisi hakkında izin verilmemiş şeylerle uğraştığı kanısını uyandırabilecek hiçbir davramşta bulunmadı, mevcut düzenden hoşnutsuzluğunu gösteren bir şey söylediğini de kimse işitmedi. Komutanları genç subaym büyük bir feragatla kendisini yalnızca askeri görevlerine adadığım ve gelecek için çok şeyler vaat eden bu kurmayın, artık gerçekten dikkati çekecek

derecede ortaya çıkmış olan yeteneklerini göstermesinde hiçbir salanca bulunmadığım bildirdiler. Yıldız'daki büyük efendi, verilen sürgün cezasının umulan iyileştirici etkisini yaptığı kanısına varmıştı. Böylesine olumlu şekilde tezkiye edilen subay da kolağası rütbesine terfi ettirildi.

Aradan bir yıl geçti. Bu süre içinde Makedonya komitesi, artık iyice yaklaşmış bulunan kesin karar günü için kullanılabilecek bütün güçleri safına çekmiş bulunuyordu. Resmen nakil yapılacağı yolunda Şam'a imada bulunuldu. Kulis arkasmdaki çabalar olumlu sonuç verdi: Yaptığı başvuru uygun görülen Mustafa Kemal Selânik'de 3. Orduya nakledildi.

Bu arada Balkanlardaki hava fırtına yüklü bulutlarla kararmıştı. Makedonya uzun zamandır Avrupa'nın bir türlü çözemediği bir sorun olmuştu. Duruma egemen olmak için harcanan bütün çabalar -çoğu kez dürüstçe davranıldığı halde- işleri sadece daha da karmaşık duruma sokmuştu.

Ortada öncelikle bir milliyetler sorunu vardı. Yarımadanın Türklerin elinde bulunan kesimi, hemen bütün Balkan halklarının temsil edildiği, âdeta bu konuda örnek diye gösterilebüecek bir bölge durumundaydı. 19. yüzyıl boyunca bu bölgenin çevresinde, Osmanlı Imparatorluğu'ndan ayrılma bağımsız devletler kurulmuştu. Bu milli devletler tutarlı biçimde daha fazla büyüme çabasındaydılar. Bölgede bulunan soydaşlarının yardımıyla Makedon-

ya'yı topraklarına katmak istiyorlardı. Batıda Adriya Denizime, güneyde Ege Denizime sınır oluşturan ülke, gerçekten istenmeye değer nitelikteydi; üstelik kuzeyde sıkışıp kalmış devletlere, büyük çapta gerek duydukları denizlere açılma olanağı da vermekteydi.

Bu devletler soydaşları olan azınlık halkları kışkırtarak ve el altından destekleyerek Makedonya'da savaş örgütleri kurdurmuşlardı, bunlar birleşme yolunu açacak bölgesel özerklik için çarpışan çetelerdi. Böylece herkesin herkese karşı yürüttüğü bir çeteler savaşı sürüp gitmekteydi. Kuzeyden bastıran Slâvcılığa karşı, güneyden Yunanistan savunma yapıyordu. Bulgar komitacıları Yunan Antharteslerine karşı dövüşüyor; Suplar Bulgarlara kurşun atıyor; Müslüman Arnavutlar dağlarından inip Hristiyan halkların tümüne karşı savaşıyordu. Soygun, yağma, adam kaçırma, cinayet her günkü olağan şeylerdi. "Makedonya'da Karışıklık" başlığı yıllardan beri Avrupa gazetelerinin ilk sayfalarında ikide bir yer alan, gedikli bir başlık olmuştu. Babıali bu durumu önlemekten acizdi. Reform isteklerine ciddi biçimde razı olamıyordu, çünkü milliyetler sorununda verdiği her ödün, -Doğu Rumeli ve Girit'te görüldüğü gibi- ayrılmaları kaçmılmaz duruma sokuyordu. Bir defasında kimsenin dinine, mezhebine bakmaksızın, enerjik biçimde önlemler almaya kalkışılmış, o zaman da bütün Hristiyanlık dünyası din kardeşlerimiz suçsuz yere baskıya uğruyor diye ayağa kalkmıştı.

Durum gerçekten kangren hale geldiğinden, Avrupa devletleri asayişin doğrudan doğruya kendilerince sağlanmasını düşündüler. İlgili büyük devletler, Avusturya ile Rusya, 1903 de Mürzsteg'de bir antlaşma yaparak,. Makedonya'da ortaklaşa bir jandarma örgütü kurmayı kararlaştırdılar. Fransa ile İngiltere de onlara katıldı, Almanya sadece dolaylı biçimde yardımcı olmakla yetindi, İtalya ise sadece üst yönetimde görev aldı. Ne var ki bu uluslararası itfaiye de, tehlikeli yangın merkezini söndüremedi. Her baharla birlikte çetelerin savaşı yeniden başlıyordu. Aslında hiçbir yaran bulunmayan yabancı jandarmanın, sadece Türkiye için onur kinci olması bakımından bir önemi vardı.

Balkanlar yeni uyanan emperyalizmin çapraz ateşi altma girince, durum daha da çapraşıklaştı. 20. yüzyılın ilk beş yılı geride kaldığında, Avrupa politikasındaki büyük yön değiştirmeler etkisini göstermeye başladı. İngiltere kendi geniş sömürge imparatorluğunun her parçasını güvenlik altına almak üzere harekete geçti. Fransa'yla anlaşarak Mısır'a karşlık Fas'ı bnaktı. Bu oldu bitliyi izleyen Algeciras konferansmda Almanya ilk diplomatik yenilgisine uğradı.

Rusya ise Uzakdoğudaki yayılması Japonlann zaferiyle kesildiğinden, yeniden batıya yönelmiş ve Balkanalarla İstanbul'a ilişkin eski plânlanna dönmüştü. İngiltere geleneksel düşmanını çabuk kazanmayı başardı. 1907 Antlaşması yine Müslüman dünyasının sırtından her iki

tarafın isteklerini göz önünde bulunduruyor ve birbirlerinin alanına girmelerini önlüyordu.

O günlerde dünya politika sahnesinde baş aktör olan İngiltere Kralı Eduard VII. durup dinlenmeden başkentten başkente dolaşıyor, büyük oyunun figürlerini yerli yerine koymaya uğraşıyordu. Rusya'yla İngiltere dünyayı aralarında bölüştürmüşlerdi, ikisinin sınır çizgisi üzerinde bulunan Yakmdoğuda, öncelikle Orta-Avrupa devletlerinin geri itilmesi gerekmekteydi. Bunların başmda topraklarım durmadan genişletmeye uğraşan Avusturya, soma da Almanya geliyordu. Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik bakımdan fethetmeye başlaması ve Bağdat demiryolunu yapması, İngiliz plânlarını doğrudan doğruya aksatmaktaydı.

Kral Eduard, Makedonya sorununu kendisi ele aldı. Büyük devletlerle ortaklaşa yönetilen ülkede, Orta-Avrupa'ya karşı bir çeşit set oluşturmak istedi; aynı zamanda - hedefine barışçı yoldan ulaşmayı umduğundan- bu bölgeyi sürekli tehdit eden savaş tehlikesini de bu şekilde gidermeyi amaçlıyordu. Yabancı jandarma örgütünün ardından Avrupa'nın mali kontrolü geldi. Padişah hükümdarlık haklarının kısıtlanmasım gönül rızasıyla onaylamaymca, donanmaya bir gösteri seferi yaptırılarak yeni düzeni kabule zorlandı; Türkiye için yeni bir onur kırıcı durumdu bu. Gelgelelim başındaki belayı defetmesi için başka çaresi de yoktu. Çünkü ilgili büyük devletler görünüşe göre güç birliği yapmış durumdaydılar. Üçüncü ve son bir önlem ola-

rak da Makedonyada Avrupalı bir yüksek adalet divanı kuruldu. İngiliz kralının ateşli çabaları sayesinde hükümetlerin çoğu bu doğrultuda kazanılmış bulunuyordu; sadece Rusya, o da kendi plânlarmı uygulamak istediği için duraksamaktaydı. Padişah oyalama yollarına saparak zaman kazanmayı denedi; bu arada bir çare bulurum umudundaydı. Jön Türkler gerilim yüklü bir dikkatle Eduard VII. ile Abdülhamir *arasındaki düelloyu izliyorlardı.*

Japonların hiç umulmadığı halde Rus devini yenilgiye uğratması, Türk milliyetçilerinin umutlarını yeniden güçlendirmişti. Plevne ve Şıpka kahramanları şimdi Port-Arthur ve Mukden gibi isimlerde yemden ayağa kalkmışlardı. Bu isimler küçük bir Doğulu halkın da, büyük Avrupa devletlerinin en güçlülerinden biri karşısında zaferler kazanabileceğini göstermekteydi. Japonlar bir örnek ve parlak bir model olmuşlardı: Onlar kendi güçleriyle yenilenmeyi, her çeşit yabancı müdahale ve himayesine karşı koymayı başarmışlardı. Osmanlıların dünya imparatorluğundan elde kalmış olanların kurtarılması gerekiyordu. İslâmiyet de şimdi kitleler üzerindeki manevi etkisinin bütün gücüyle bu amacın arkasında yer almalıydı.

Fakat Abdülhamit'in istibdadı her çeşit milliyetçi hamleyi köstekliyordu; daha da kötüsü güçsüzlüğünü yabancıların hırsı karşısmda fazla belirgin biçimde açığa vurmakta, diplomasideki bunca ustalığına rağmen yine de hep gerilemek, zorunda kalmaktaydı. Onun sistemi bütünüyle

nefret uyandırmış, kendi kendisini çürütmüştü. İç ve dış politika içice birbirini etkiliyor, devlet motorunu iki kat fazla zorluyordu. Mustafa Kemal 1907/1908 kışında Makedonya'ya gelince, daha da güçlenmiş bir şevkle gizli örgütün geliştirilmesi ve ordunun kazanılması için çalışmaya koyuldu. Kesin sonuca ulaşılacak anın pek uzakta olmadığı hissedilmekteydi.

3. Orduya atanmış olan Mustafa Kemal Selânik'deki karargâhta kaldı. Aym zamanda Makedonya demiryollarının denetlenmesi görevi ona verilmişti. Böylece kuşku uyandırmadan sürekli ordan oraya gidip gelebiliyor, Selânik'deki merkez ile çeşitli kentlerdeki şube komiteleri arasında bağlantıyı sağlıyordu.

Bu dönemde tüm Jön Türkler hareketinin hizmetindedir, ancak yine de insanda bu çalışmalarını içinden başka şeyler geçirmeden yapmadığı hissini uyandırmaktadır. Programlan inceden inceye gözden geçirmeden benimsemek, onun gibi her şey üzerinde derinlemesine kafa yoran birinin işi değildi. İçgüdüsel bir duygunun mu onu politikada vaktinden önce tükenip harcanmaktan koruduğunu ya da uzağı gören gerçekçi bakışıyla daha o zamandan -çoğu kez heyecanlann coşkunluğu içinde gözden kaçan- bazı eksiklik ve yetersizlikleri farketmiş mi olduğunu kestiremiyoruz. Kesinlikle bilinen sakıngan davranmaya dikkat ettiği, ortalıkta fazla görünmekten kaçındığıdır. Jön Türk devriminin önderlerinden biri değildi. Bu sessiz adam, bu

anlaşılmaz adam en yalan dostları için bile, daha soma kendilerinin de dile getireceği gibi, "yazılmamış bir sayfa" olarak kalmıştı.

Bu komplolar döneminde annesiyle arasında geçen küçük bir sahne kayda değer niteliktedir. İkinci kez dul kalan Zübeyde Hanım, tek kızıyla birlikte, kentin merkezinde çokça odası bulunan bir evde oturuyordu. Evin büyük oluşu, burasını gizli toplantılar için elverişli kılmaktaydı. "Bir gece" diye anlatıyor Mustafa Kemal, "arkadaşlarla evde yine gizli bir toplantı yapıyorduk. Bize hizmet eden kız, tavır ve hareketlerinden kuşkulanmış, anneme gidip üst katta bir şeyler döndüğünü plânlardan bahsedildiğini ve masanm üstünde de bir tomar para-durduğunu haber vermiş. Annem yavaşça yukarı çıkıp kapıyı dinliyor, sonra tekrar odasma dönüyor. Gerekli görüşmeler yapılıp arkadaşlar gittikten soma, ben de yatağa girmiştim, annem uyuduğumu samp odama girdi.

"Çocuğum" diye başladı, "bir şeyi bilmek istiyorum. Sizler yedi evliyanın gücüne sahip padişaha gerçekten isyan mı etmek istiyorsunuz?"

O güne kadar anneme işimizle ilgili hiçbir şey söylememiştim. Ancak o anda kendisini daha uzun süre her şeyden habersiz bırakmayı gereksiz gördüm.

"Evet, anne" diye cevapa verdim. "Yedi evliya gücünde olduğunu sandığm adam aslmda acizin biridir. Biz onun iktidarım elinden almak ve ülkeyi ondan kurtarmak

istiyoruz. Sen başka bir dünyada yaşıyorsun, belki de bizi anlayamıyorsun. Fakat bu yüzden bize engel olmaya kalkışmamalısın."

Annem korkunç kaygılar içindeydi, kendisim toparlaması bir haydi sürdü. Sonunda şöyle dendi: "Korkarım, hiçbir şey başaramayacaksınız. Başarısızlığa uğramanız daha olası... hem çok daha olası. Sen benim biricik oğlumsun, kaybetmek istemem seni. Bunları düşünmek bile sonsuz acılar veriyr bana."

"Bu iş çoktan yürüdü" diye cevap verdim. "Geri dönemem artık. Sözünden dönen biri olayım ister misin?"

"Hayır, çocuğum. Böyle biri olmamalısın. Ne diyebilirim? Ben senin gibi öğrenim görmedim, senin kadar öyle çok bilgili de değilim. Senin çok iyi kavradığın şeylerden hiçbir şey anlamıyorum ben. Yalnız bir şeyi hiç aklınızdan çıkarmayın: Başarmak zorundasınız. Elinizden gelen her şeyi, mutlu bir sona ulaşmanız için her şeyi yapın."

O günden soma annem de, kızkardeşim de plânlarımda bana hep yardımcı oldular".

1908 yılının başlarında Paris'teki merkezin basın sözcüklerinden biri olan Dr. Nazım Bey gizlice Selâniğe geldi. Amacı eylem adamlarıyla anlaşma sağlamaktı. Başarıdan emin olunmalıydı, bunun için de örgütün biraz daha genişletilmesi gerekiyordu. Edirne'deki 2. Orduda şimdiye kadar ancak pek az bir ilerleme sağlanabilmişti, Anadolu'da elde edilen sonuç ise yok denilecek kadar azdı.

Bütün hazırlıkların tamamlanabilmesi için daha bir yıl kadar zamana ihtiyaç olduğu hesaplanıyordu. Nazım Bey Anadolu'daki birlikleri kazanmak üzere, hoca kılığında İzmir'e gitti.

Gelgeldim aradan henüz birkaç ay geçmemişti ki, Avrupa politikasının etkisi, okun yayından vaktinden önce fırlamasına neden oldu. Ocak ayında Avusturya başbakanı von Aehranthal, Bosna demiryolunun Selanik'e ve denize ulaşması için, Mitrovitza'ya kadar uzatılacağım ilân etti. Makedonya'nın kuzeydoğu ucunda bulunan "Sancak"ın ilhak edilmesi artık sadece bir zaman sorunuydu. Bu açıklamalar üzerine Rusya hemen kendi plânı doğrultusunda harekete geçerek, Niş üzerinden güneye bir demiryolu projesiyel Avusturya'ya karşılık verdi. Böylece Türkiye'ye ait ilin zorla ilhakı hazırlanmıştı.

İttihat ve Terakki komitesi bütün Avrupa hükümetlerine bir manifesto göndermeye karar verdi. Bunda Jön Türk hareketinin varlığı ve gittikçe artan önemi belirtiliyordu. Büyük devletlerden Türkiye'nin işlerine bundan böyle karışmamaları isteniyordu. Bildiriler başkentlerde sessizce dosyalara konuldu: Jön Türkler denilen bu küçük güruh ciddiye alınmaya değmezdi. Nitekim büyük devletlerden birinin diplomatik temsilcisi, komite üyelerinden biri kendisine takdim edilmek istendiğinden, "İttihat ve Terakki diye bir firma bilmiyorum" demiştir.

Umutlar yine İngiltere'deydi; kolonilerindeki Müslü-

man halkın tepkisini hesaba katarak Osmanlı ülkesinin daha fazla parçalanmasını engellemesi bekleniyordu. Ne var ki yeni Rus-lngiliz anlaşmasının içeriği öğrenilmişti: Makedonya'da yüksek adalet divanının gerçekleştirilmesi ve Avrupalı yönetimin daha da güçlendirilmesi konusunda görüş birliğine varmışlardı. Türklerin deneyimlerine göre bu, Makedonya'nın tam özerkliği için atılmış son adımdı, bir ilin daha elden çıkması demekti. Kararlaştırılan şeylerin yapılmasına ses çıkarılmazsa, Avrupalı yönetim iyice yerleşecek, ondan soma da geçecek birkaç ay her şeyin yitirilmesine yetecekti.

İngiltere ve Rusya krallarının Reval'de buluşması, derhal harekete geçilmesi için bir işaret oldu. Abdülhamit Makedonya'da ölmeliydi.

4. DARBE VE KARŞIDARBE

Devrim 1908'de bir subaylar ayaklanması olarak başladı ve bir halk bayramı şeklinde sona erdi.

1908'de yürütülen güçlü kışkırtma eylemleri padişahın gözünden kaçmamıştı. Devrimci bir örgütün varlığından da haberdardı. Fakat bu konuda daha ayrıntılı bilgiler elde etmek, hareketin önderlerini tutuklamak, tehlikeli şebekeyi çökertmek amacıyla yapılan bütün girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Parayla satın alma ve zorlama denemeleri de sonuçsuz kalmıştı; sırra ortak olmuş bulunanlardan hiçbiri ihanete yanaşmamıştı. Görevlendirilen, casuslar da verileceği söylenen büyük ödüllere rağmen bir basan elde edememişlerdi, yalnız sık sık bunlardan biri, bilinmeyen bir el tarafından öldürülmüş olarak bulunmuşta. Bir şeylerin hazırlandığını Abdülhamit biliyordu, ama hazırlanan neydi, işte bu nokta karanlıkta kalıyordu. Şimdiye kadar her şeyi görmek istemişti, belki de bu yüzden tam gerektiği anda gözleri iyi görmez olmuşta.

Reval buluşmasından sonra Selanik yürütme kumlu,

önce Paris'teki merkezle anlaşma gereğini duymadan, Makedonya'da ayaklanmanın derhal başlatılmasına karar verdi. Aslmda çok tehlikeli bir oyundu bu, başarıya ulaşması da son derece şüpheli görünüyordu. Askerî birliklere hiç de güvenilemezdi. Gerçi erat kazanılmaya çalışılmış ve hoşnutsuzlukları arttırılmıştı, fakat padişahın şahsı onlar için kutsaldı, üstelik bir yığın da padişaha sadık subay vardı. Bununla birlikte rizikonun göze alınması gerekiyordu, çünkü daha uzun süre duraksamak, komplonun ortaya çıkarılması sonucunu doğurabilirdi. Subayların hükümet darbesi -herhalde tarihte bir benzeri görülmemiş şekildeordudan güvenilir destek sağlanmadan başlatıldı.

Komitece verilen parolaya uyarak ilkin Binbaşı Niyazi Bey eyleme geçti, aslen Arnavut'tu, yıllardan'beri çetelere karşı yaptığı küçük savaşlarda pişmişti; hem ölçülü hem gözü pekti; dış görünüşüyle bir çeşit Türk Garibaldisiydi. (Devrim başarıya ulaştıktan soma sessizce anayurduna çekilmiş ve 1913 yılında Balkan Savaşının sona ermesinden soma Arnavutluk'u terk etmek zorunda kalmca, hayal kınklığma uğramış hemşehrileri tarafından iskelede vurulmuşmr).

Çarçabuk silâhlandırılmış -aralarında pek az asker bulunan- yandaşlardan bir grupla Niyazi Bey, temmuzun ilk günlerinde Manastır'm batısında küçük bir kent olan Resna'daki garnizonundan ayrılıp dağa çıktı ve baştaki hükümete başkaldndığmı ilân etti. Kısa sürede kendisine katı-

lanlar oldu, bölge halkı da Müslim ve Gayrimüslim, ondan yana çıktı. 3. Ordu karargâhından Binbaşı Enver Bey, aynı şekilde hem zarif hem pervasızdı; Berlin'de Prusya hassa alayında eğitim görmüştü; aynı yolu izledi, Manastır'm doğu bölgesinde benzeri bir şekilde isyanı başlattı.

Gelen haberlerden Yıldız Sarayının çıkardığı sonuç bu sefer hoşnutsuz askerlerin hep yapageldikleri cinsten bir kışla ayaklanmasının söz konusu olmadığıydı; askerler geciken aylıklarının ödenmesini ya da hizmet süreleri bittiği halde alıkonuldukları için terhislerini istemek üzere patırtı çıkarırlardı. Gerçi böyle huzursuzluklar son zamanlarda oldukça sıklaşmıştı, ama her defasında kolayca bastırılmıştı. Şimdi olan şeyler çok daha ciddi nitelikteydi. Aslmda Abdülhamit komplocular açıkça ortaya çıktığı, böylece de nice zamandır arzu ettiği tutuklamaları sonunda gerçekleştirebileceği için, bu olaylara sevinmiş olmalıdm Manastıra kuvvetli bir asker yığmağı yapıldı. Yabancı devletlerin baskısıyla Rumeli genel valiliğine getirilmiş olan Hüseyin Hilmi Paşaya güvenilemezdi. Zayıf, soluk benizliydi, yüzü hep tıraşlıydı, yani top sakalı olmayan bir paşaydı; bu da duyulmamış bir yenilikti. Kalbi Jön Türklerden yanaydı; işgal ettiği mevki onu sakıngan bir tarafsızlığa zorlamıştı. Bundan dolayı askerî komutanlık Şemsi Paşaya verildi; padişahın sadık bendesi, enerjik, korkusuz bir adamdı. Ne var ki henüz bir şey yapmaya davranamadan, Manastırın pazar meydanında, güpegün-

düz, genç bir subay tarafından vuruldu, suikasti yapanın yakalanması için parmağım kıpırdatan olmadı.

Sarayın ikinci bir temsilcisi, hünkâr yaveri Nazım Beydi; bu da merkez komitesinin bulunduğu sanılan Selanik'te eyleme geçti, eğer ilkin üst düzeydeki yönetim etkisiz duruma getirilirse, yangın kendiliğinden sönmek zorunda kalır diye düşünülüyordu. Bu amaçla otuz sekiz subayı tutuklatıp İstanbul'a gönderdi, fakat ortaya elle tutulur bir kanıt çıkarılmadığı için subayların hepsi tekrar serbest bırakıldı. Nazım Bey İttihatçılar tarafından ölüme mahkûm edildiğini öğrenince, Selanik'ten kaçmak istendi, istasyona giderken yolda vuruldu, fakat yine de padişaha Makedonya'daki durumun ciddiliğini haber vermeyi başardı.

Hükümet birlikleri işi pek sıkı tatmadıklarından kışkırtıcılarla başa çıkamadılar. Taburların bir kısmı arkadaşlarına ateş açmaya yanaşmadı. Buna rağmen padişaha ettikleri sadakat yemininden dönen subaylarm ve bunların çetelerinin kovalanması on gün kadar sürdü. Bu arada Abdülhamit uzlaşma yollarım da denedi; silâhlarım kendiliklerinden bırakılırsa, Nizayi ve Enver'i derhal paşalığa terfi ettirmeyi vaadetti. Fakat bu oltaya kimse yanaşmadı.

Bütün Makedonya'ya yayılmış olan hoşnutsuzluk dalgası Edirne'ye, dolayısıyla da Trakya'ya sıçramıştı. Ordaki 2. Ordu da ayaklanmamn bastırılmasına yanaşmadı.

Bu durumda isyan havasından henüz uzak kaldığı ka-

bul edilen, güvenilir Anadolu birliklerine başvurmak gerekiyordu. İzmir'de rediftaburları toplandı, yola çıkılmazdan önce her askere üçer aylık verildi. Ne var ki Jön Türkler de gemilere gizlice binmişlerdi; bunlann arasında gezginci esnaf kılığında Dr. Nazım Bey de bulunuyordu ve Selânik'e gidiş sırasında geçen zaman çok iyi değerlendirildi. Anadolu askeri karaya çıkar çıkmaz ayaklananların safına geçiverdi.

Bunun üzerine 23 temmuzda Yıldız Sarayında olağanüstü bir devlet danışma kurulu toplantıya çağrıldı. Son otuz beş yıl boyunca bir rolleri olmuş bulunan eski sadrazamlar ve nazırlarla birkaç general bir araya geldi. Başkanlığı o günün sadrazamı Ferit Paşa yapıyordu; Abdülhamit bir perdenin arkasına gizlenmiş olarak oturumu izlemekteydi. Hazır bulunanlara içinde bulunulan durumun düzeltilmesi yolunda neler yapılması gerektiği konusunda görüşleri soruldu. Genel kam, ancak anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasının geçerli bir çözüm olabileceği yolundaydı. Fakat hiç kimse de henüz "meşrutiyet" sözünü ağzına almaya cesaret edemiyordu. Toplantı belirgin olmayan önerilerin evirilip çevirilmesiyle uzuyordu.

Bu arada Makedonya'da devrimcilerin zaferi kesinleşmişti. Aynı 23 Temmuz günü "hürriyet kahramanı" Nizayi Bey, savaşçılarının önünde bando mızıka eşliğinde Manastıra girmiş ve 21 pare top atışıyla anayasa devrinin başladığı ilân edilmişti.

İl merkezi Selanik'te ise yine 23 Temmuz günü sabahın erken saatlerinde komite her tarafa bildiriler yapıştırarak, anayasanın yürürlüğe girdiğini ilân etmişti. Bildirileri toplatmaya kalkışan polis müdürü vurulmuş, böylece polislerin ilerde işe karışmaları önlenmişti. Halk yavaş yavaş sokakları dolduruyor, alelacele bulunmuş iskemlelerin, merdivenlerin üstüne ya da evlerin balkonlarma çıkan subaylar, toplanan insan kümelerine söylevler veriyordu. Resmi makamlar komitenin emirlerini uygulamaları yolunda direktifler alıyorlardı; ordu ve polisin sesi çıkmadığı için, genellikle tatsız hiçbir olay cereyan etmedi. Türkiye Balkanlarının diğer kentlerinde durum bundan farklı değildi.

Oturumlarını hâlâ sürdürmekte olan eskilerin danışma kurulunda, Makedonya'da anayasanın ilân edilmiş bulunduğu haberi bomba gibi infilak etmişti. Abdülhamit, Ferit Paşa aracılığıyla, hazır bulunan beylerin görüşlerim artık açıkça dile getirmeleri gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine iki eski sadrazam, Sait ve Kamil paşalar, bir süre aralarında görüştükten soma görüşlerim açıkladılar: Şu anda sadece tek bir çıkar yol vardır, dediler, o da meşrutiyetin yeniden kurulmasıdrr.

Padişah bu sonucu bekliyor gibiydi. Alelacele gerekli kararları aldı. ferit Paşa görevden çekildi. Yerine 1877'de meşrutiyete son veren hükümet darbesinin önderi ve eski bir kurt politikacı olan Sait Paşa sadrazamlığa

getirilerek, yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. İkindi üzeri bütün telgraf hatları, majestelerinin 1876 Meşrutiyetinin yeniden kurulmasını buyurmuş oldukları haberini ülkeye yayıyordu.

Akşam üzeri Selanik'te, daha sonra adı "Hürriyet Meydanı" olan, Olimpos Palas otelinin önündeki geniş alanda, büyük bir kalabalık toplanmıştı. Otelin balkonunda Jön Türk subaylardan bir grup yer almıştı, aralarında Mustafa Kemal de vardı; yine her zamanki gibi suskun, sakıngandı; genel coşkudan pek etkilenmemiş gibiydi. Şimdi devrim kahramanı olmuş bulunan yirmi dört yaşındaki Enver öne çıkıp bir söylev verdi. "Biz hepimiz kardeşiz" diyordu, "yok Bulgar veya Rum, Sırp veya Romen, Müslüman veya Musevi; biz hepimiz Osmanlıyız! İster sinagoga, ister kiliseye, ister camiye gidelim, hepsi birdir! Hepimiz şu mavi gökkubbe altında, sadece adımız Osmanlı olduğundan dolayı gurur duyuyoruz. Yaşasın vatan, yaşasın hürriyet!" Padişahtan hiç söz edilmemişti. Cılız ve çekingen alkışlar yankılandı.

Aynı anda Rumeli genel valisi Hüseyin Hilmi Paşanın sekreteri bir resmi telgraf getirdi. Kapıya en yakın duran Mustafa Kemal telgrafı alıp içindekileri okuduktan sonra, bir gülümsemeyle Enver'e uzattı. Telgraf anayasayı yeniden yürürlüğe koyan padişahın bildirişiydi. Enver haberi halka duyurdu. O zaman bir alkıştır koptu ve sevinç çığlıkları bir türlü sona ermek bilmedi.

24 Temmuz, bir euma günüydü, bütün ülkede büyük bir bayram günü oldu. Herkes kokard ya da rozet olarak, yeni birlik ve hürriyet çağının kırmızı beyaz renklerini taşıyordu. Uluslar birbiriyle kucaklaşıyor, dinler birbirine kardeşlik bağıyla bağlamyordu. Adı "meşrutiyet" bir barış meleği yeryüzüne inmişti; bütün zıtlıklar kalkmış, yeni bir mutluluk devri başlamıştı. Aslında bu yabancı sihirli kelimenin ne anlama geldiğini pek az kimse biliyordu. Ancak bir şey besbelliydi: Artık İstanbul yakasmdan Pera'ya *istenildiği zaman, hiçbir şüphe uyandırmadan gidilebilecek;* sokaklarda ve kahvelerde hafiyelerin dinlemesinden çekinilmeden sohbet edilebilecekti. Anayasanın ne demek olduğunu da birçokları bundan böyle artık vergi verilmeyecek şeklinde anlıyordu, geceleyin bütün kentler ışıklarla donatıldı. Selanik'te bugünü kutlamak için, iki "hainin" meydanda asılması plânlanmıştı; ne var ki mutlu çağın başlaması şerefine bunların cam bağışlandı.

Abdülhamit rolünü çok ustaca oynuyordu. Bütün dünya anayasayı onun kendi isteğiyle yürürlüğe koyduğuna inanmıştı. Yıldız Köşkünün önünde büyük bir insan kalabalığı toplanıp padişahı göklere çıkararak gösteri yapıyordu. Fakat padişah kendini halka göstermeyecek kadar kurnazdı. Kalabalık dağılıp gitmek istemeyince, iki bando takımı getirildi. Bunlar bir süre çaldıktan soma yine çala çala iki değişik yönde uzaklaşmaya başladılar. Kalabalık da fareli köyün kavalcısını takip edercesine, bandoların peşi-

ne takılıp ortadan kayboldu. Bütün ülkede tek bir haykırış yeri göğü inletiyordu: Padişahım çok yaşa!

Hükümet darbesinin tam başarıya ulaşmasına, hareke-te katılanlar bile şaşmıştı. Devrim kan dökülmeden cere-yan etmiş, hiçbir yerde ciddi bir direnişle karşılaşılmamış, daha ilk vuruşta Abdülhamit'in sistemi çürük bir bina gibi çöküvermişti.

Fakat devrimi yapanlar,*belki de istemedikleri halde padişahı korumak zorunda kalmışlardı. Halk padişahı tu-tuyordu, bu da onun tahtını kurtarmaktaydı, hem de ken-disinin kurnazca dolaplarından çok daha güvenceli bi-çimde. Kamuoyunun öfkesi ona değil, çevresindekilerey-di. Danışmanları ulu hükümdarı yanıltmışlar, yakmmda-kiler ona kötü rehberlik etmişlerdi. Yüksek mevki sahip-lerinin çoğu tam zamanında kaçarak güvenli bir yere sı-ğınmışlardı; yalnız Fehim Paşa, bir zamanlar İstanbul'a korku salmış olan adam, Bursa'da halk tarafından linç edildi. Abdülhamit'in yakın adamlarından hiçbiri, mevki-lerini ve servetlerini borçlu oldukları hükümdarın yanma-sında yer alıp onu savunma yürekliliğini göstermemiştir. Görevinin başında kalan tek insan, padişahın yaveri Tah-sin Paşa olmuştu. Ona bir an önce kaçıp kurtulması için yalvanldığmda, kendisine elçiliklerin birine sığınma öne-risinde bulunan tercümana "İl n'ya pas d'Yrade-Padişa-hm buyruğu yok ki" demesi ilginçtir. Ertesi sabah tutuk-landı, hakaretlere uğradı ve hapse atıldı.

Abdülhamit gerçi hükümdardı, ama artık hükümdarlık yapmıyordu. Saray ıssızlaşmış, saray hayatının bütün görkemi kaybolmuştu; kısa süre öncesine kadar naznlann, mareşallarm, elçilerin doldurduğu kabul odası şimdi bomboşta. Padişah göstermelik bir manken olmuşta. Ancak şurasını da söylemek gerekir ki, aslmda böylesine bir rolle yetinmeyi uzun süre devam ettirecek kadar henüz güçsüz değildi; böylesi bir rolü daha somaları halefi üstlenecektir.

Ülkenin gerçek yönetimi şimdilik tümüyle Jön Türkler komitesinin elindeydi. Darbeden önce örgütün üye sayısı üç yüzden fazla değildi. Şimdi ise üye olmak konusunda artık hiçbir tehlike kalmamıştı; üstelik mevkiler, memu-
' riyetler de göz kırpmaktaydı; herkesin akın akın üye olmaya koştuğu birkaç ay içinde sayıları yüz bini aşmıştı.

Öte yandan paralar da gürül gürül akıyordu; padişah bile özel hazinesinden 15 milyon mark verdi ve kendisini Jön Türk kardeşlerin büyük üstadı ilân etti. Komplocu gizli örgüt bir siyasal parti olmuşta. O günlerde etkisi öylesine güçlüydü ki, milletvekili seçiminde sadece Jön Türklerden olan -en azmdan bunu yazılı açıklamasıyla bildirenadaylar kazanddar.

1908 yılı gözünde, parlamentonun açılışından önce Selanik'te parti kongresi toplandı; iktidara doğru atılan ilk mağrur adımdı bu. Ahmet Rıza Bey, bir zarif Parisli, şimdi parti önderi ve geleceğin meclis başkam, ulaşılan basanlara dikkati çekerken, kendinden ne kadar hoşnut oldu-

ğunu da göstermeden edemedi. Yabancılar da durumdan pek göze çarpar biçimde hoşnuttular. Makedonya'da girişilen reform hareketi derhal dmdurulmuştur; yabancı jandarma örgütü subaylarıyla, kontrol memurlarıyla geri çekilmiştir; Avrupa tarzmda modernleştirilmiş bir Türkiye'de, büyük devletlerin en demokratik olanları bile, artık kınayacakları bir şey gösteremezler, yabancıların ülkenin içişlerine karışması belâsı dayanağını artık yitirmiştir; gelecekte de bir daha görülmeyecektir. Şu anda bütün dilekler gerçekleşmiştir, gelecek pembe şafaklarda ışımaktadır.

Bu coşkulu başlangıcı şimdi de alınacak önlemlerin görüşülmesinin izlemesi gerekiyordu; işte bu sırada ilk anlaşmazlıklar kendini gösterdi. Askerlerin başarısından soma bütün kaçaklar ve sürgünler Paris'ten, Londra'dan, Berlin'den, Kahire'den akın akın yurda dönmüşlerdi. Bunlar asıl politikacılardı; 19. yüzyılın en yaygın devlet kuramlarım biliyorlardı; edindikleri deneyimlerle etkili olmak geri kalmış yurtlarına Batı'mn kurtuluş reçetelerini getirmek için büyük bir heves içindeydiler. Zekâdan yana elbette ki bir eksiklikleri yokta; ilerleme arzularında kararlılıkları ve heyecanlarında içtenlikleri de bundan daha az değildi; yalnız -Doğu'da çok sık görüldüğü üzere- belirli düşüncelere çok kolayca kendilerini kaptırıyorlar ve gerçekleri gözden kaçılıyorlardı. O zaman da bu dönemin bir diplomatının dediği gibi "çoğu kez birinci adımı atmazdan önce ikinci adımı atıyorlardı."

Komitede bu sivil elemanlar kişisel ağrrlüdanyla üstünlüğü elde etmişlerdi. Devrimin asd aktörleri kendilerim arka plâna itilmiş gibi görüyorlardı. Subayların çoğu devlet işleriyle uğraşmayı da istememişti. Niyazi Bey yurdunun dağlarına dönmüş, Enver askerî ataşe olarak Berlin'e gitmişti. Komitenin ordu içinde de nüfuzunu kullanmak isteyişi aslında sakıncalıydı, ama kaçınılmazdı, çünkü orduyu elinde tutan iktidarı da tutardı. O zaman önemli komutanlık mevkilerine atamalar başladı, ne var ki bu atamalarda mesleki ehliyetten daha çok siyasal eğilimler göz önünde bulunduruluyordu.

Aslma bakılırsa acaba komitenin varlığını hâlâ devam ettirmesine hakkı var mıydı? Kongrede söz alan genç bir subay, herkesi hayrette bırakarak bunu sormuştu. Soma da komite diye devam etmişti, devrimci örgüt olarak kurulmuştu. Devrim ise gerçekleşmiş, meşrutiyet kurulmuştu. İktidar mevkiinin, yasama erkine devredilmesi gerekirdi. Bir gölge hükümet, anayasanın metnine de ruhuna da aykırıydı. Bir partinin diktarörlüğü, Abdülhamit'in istibdatından hiç de daha iyi olmazdı. O halde komite gereksiz duruma düşmüştü, bu bakımdan dağıtılmasını öneriyordu.

Meslektaşları genç subayı coşkuyla alkışladılar. Daha somaları belirgin şekilde ortaya çıkacak "asker" ve "sivil" zıtlığı, böylece ilk kez açıkça kendisini göstermiş oluyordu. Genel eğilime böylesine kesin biçimde karşı çıkarak konuşan subayın adım herkes birbirine soruyordu; adı

Mustafa Kemal'di; pek ön plâna çıkmamışsa da harekete katılmıştı.-Onun hakkında daha fazla bir şey bilinmiyordu.

Politikacıların sözcüsü Nazım Bey ayağa kalkıp "Bizim rolümüz bitmemiş, aksine daha yeni başlamıştır" dedi. Her alanda ileri atılımların hızlandırılacağının, bütün yönetim çarkının yeniden düzene sokulacağının, meşrutiyetin yürütüleceğinin halka açıklanması gerekiyordu. Devlet işlerinin üst düzey yönetiminde yeni görevlilerin yeterince deneyimi bulunmadığından, Abdülhamit'in deneyim sahibi memurlarına güvenmek zorunda kalmılmıştı.

İktidarı ele geçiren, onu kendiliğinden geri vermez. Yönetim kurulunca getirilen tasarılar, ağır basan çoğunluğun oylarıyla kabul edildi. Komite yerinde kaldığı gibi, yetkileri daha da genişletildi. Meşrutiyetin gözetilmesi amacıyla devamlı bir merkez komisyonu oluşturulacaktı; karmaşık bir kademeli sistemle bir "yediler kurulu" seçildi; bu öyle bir seçim olmuştu ki, olağanüstü yetkiler verilen bu yedi kişinin adlan çoğunluk için meçhul kaldı. Hükümete gerekli direktiflerin verilebilmesi için kongrenin her yıl toplanması da kararlaştınldı. Görüşmeler gizli yapılmıştı.

***

Çok şeyler vaat eden bu başlayıştan kısa bir süre sonra, bunca umutlarla demokratik yola sokulmuş Türkiye'ye karşı ilk darbe indirildi. Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i kendi imparatorluğunun illeri olarak ilan etti. Bu

şekilde daha önce sessiz sedasız ele geçirdiği yerleri, şimdi resmen ilhak etmiş oluyordu. Bu da Reval anlaşmasının bir sonucuydu. İngiliz-Rus uzlaşmasına uyularak, Büyük Sırbistan laşkartması bu bölgede çok yoğun şekilde yürütülmekteydi. Ayrıca Viyana, yeniden güçlenecek bir Osmanlılığın, hukuken kendisine ait illere sahip çıkma yolunda zorlu iddialar ileri sürmesinden kaygılanmaktaydı. Bu şekilde, deyim yerindeyse, bir piramidin tepesinde binbir güçlükle dengede tutulan Balkanlar taşı sonunda barışın tüm bekçilerini bir dünya savaşının içine sürüklemek üzere, yerinden oynatıp kaymaya başlamıştı.

O güne kadar padişahm vasalı olan Bulgaristan prensi Ferdinand da elverişli ortamdan yararlamp ülkesini bağımsız bir krallık yaptı.

Köklü bir değişimi yaşayan Türkiye, kendi gücüyle olup bitenleri engelleyemezdi. Avusturya ile ticareti boykot etmek gibi pasif bir jest yapmakla yetindi. Şimdi bütün umutlar Batı-Doğu uzlaşmasına, öncelikle de Bosfor kıyısındaki "Barbarların" açıkça göze çarpan daha iyi düzen istekleri ve moralca düzelmeleri karşısında, kamuoyu son derece hoşnutluk göstermiş bulunan İngiltere'ye yönelmişti. Gerçekten de Rusya, Londra'dan ancak zayıf bir destek görmesine rağmen, tehditkâr protestolarda bulundu ve Bosna-Hersek krizi bütün kış boyunca büyüyüp durdu.

Mustafa Kemal, Jön Türk politikasına gittikçe daha çok karşı çıkmaya başlayan subaylardandı. Onlar bir dev-

rim yapmışlardı, fakat şimdi eserlerini zedelenmiş, hatta yetkisiz ellerde sallanmaya başlamış görüyorlardı. Olayların gidişini etkilemek amacıyla Mustafa Kemal'in yaptığı girişimler bir sonuç vermemişti. Olup bitenleri onaylayamıyordu, bir şeyleri değiştirebilmek gücüne de sahip değildi; uysallık göstermeyi ve mevki avcılığına katılmayı reddetti. Bu sırada boş durmak zorunda kalmadan, kendisini bunaltıcı atmosferden kurtaracak bir fırsat çıktı: Komitenin çağrısı üzerine, Trablus'a gitmek üzere görev istedi.

Trablus ili (bugünkü Libya), koskocaman imparatorluktan Afrika kıtasında elde kalmış tek toprak parçasıydı; İngiltere'nin yönettiği Mısır ile Fransa'nın ele geçirdiği Tunus arasında sıkışıp kalmıştı; ayrıca son günlerde İtalya'nın araşma sıkışıp kalmıştı; aynca son günlerde İtalya'mn kuşkular uyandırır biçimde buraya yakınlık göstermesi de göze çarpmaktaydı. Daha önce geçirilen deneyimlerin ışığında, imparatorluğun bu kesimini de elden kaçırmamak için, bir an önce önlemler almanın ve buranın sapa yerde bulunuşunun neden olduğu elverişsiz durumu, hiç değilse arada bir manevi köprü kurarak gidermenin zamanı gelmiş görünüyordu. Milliyet dalgası Afrika'ya da aktanlmalıydı; birleşik Osmanlılığın bütün ırklan, ana vatana bağlanmak yolunda yeni atılımlarla coşturulmalıydı; imparatorlukta gerçekleştirilecek köklü reformlar uzakta yaşayan kardeşlere de yararlı olmalıydı.

Trablus'a gidiş hem zordu, hem de tehlikeliydi. Bölgenin Arap ve Berberileri Türklere yürekten kırgmddar; *şimdiye kadar onlardan çek iyi şeyler görmemişlerdi. Aynı* oymaktan soydaşları biraz ötede, Fransız Tunus'ta, bol kazanç ve rafah olanakları bulurken, onlar burda yoksul ve geçim sıkıntısı içindeydiler. Özgürlüklerini de kısıtlanmış buluyorlardı, üstelik bu kısıtlanmaya karşılık teselli bulacakları bir çıkarları da yoktu. Ayrıca bu çöl çocukları İslamiyet'in de bağnaz savunucularıydılar ve kutsal saydıkları kurulu düzende yapılacak her değişiklik, onların gözünde Allah yolunda günahkârca bir sapmaydı. Millet ve demokrasi gibi Avrupa kökenli kavramlar onların bilmediği şeylerdi; böyle şeylerin şimdi, artık gözden düşmüş Türk efendiyle birlikte gelmesini de, olsa olsa ancak yeni bir baskı aracı olarak görebilirlerdi. Kendilerine özgü tarzda filintalarım ateşleyerek anmipatilerini dile getirmeleri ve bir kere coştular mı, sürekli serkeşliklerinden düpedüz isyana geçivermeleri her an için olasıydı.

Şubat 1909 başmda Mustafa Kemal Selanik'e döndü. Oraya giderken birkaç gün başkentte kalıp, biraz dramatik bir bakan değiştirme olayma tanık oldu.

Padişah tarafından atanan Sadrazam Sait Paşa, komitenin isteği üzerine kısa süre soma Trablus savaşı başlayınca, Arap oymakları büyük bir cesaretle Türk egemenliği için çarpışmalara katılmışlardm

Şubat 1909 başında Mustafa Kemal Selanik'e döndü.

Oraya giderken birkaç gün başkentte kalıp, biraz dramatik bir bakan değiştirme olayına tanık oldu.

Padişah tarafından atanan Sadrazam Sait Paşa, komitenin isteği üzerine kısa süre soma yerine 87 yaşındaki Kâmil Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Kıbrıs'ta doğmuş olan bu paşa, Abdülhamit zamanında çok çabuk yüksek mevkilere çıkmış, o dönemde halkın sevdiği pek az sayıdaki görevlilerden biri olmuş ve bu yüzden de sonunda iyice gözden düşmüştü. Ayrıca Jön Türklere, İngiltere'nin büyük hayram olarak tavsiye edilmişti, çünkü başlangıçta Jön Türklerin politikası da Büyük Britanya İmparatorluğu'na dayanmayı amaçlıyordu. 1908 gücünde İngiltere'nin yeni büyükelçisi Sir Gerard Lovvther, İstanbul'a geldiğinde coşkulu bir şekilde karşılanmış, arabasını halk atlan çözerek kendisi çekmişti. Komite, padişahın bir zamanlar sadrazamı olan Kâmil Paşa'nın devlet adamlığı deneyiminden yararlanmayı düşünmüştü; onun halkın her tabakası indindeki saygınlığı milli barışın gerçekleşmesini ancaka kolaylaştırırdı; yaşının çok ilerlemiş olması nedeniyle de kendisinden basma buyruk bir tavır takınması da beklenemezdi. Ne var ki perde arkasındaki diktatörler, bu konuda yanıldıklarım göreceklerdi.

Parlamentodaki durum da keyiflerini kaçırmaktaydı. Adayların bir kısmı sırf meclise girebilmek amacıyla komitenin bandırası altında yelken açtığından şimdi zoraki denilebilecek bir tavn içindeydi. Nitekim oturumlar başlar

başlamaz Jön Türklerden bir bölümü ayrılarak "liberal" partiyi kurmuştu. Partinin çekirdiğini bir zamanlar Berlin deki sürgünlerin örgütlediği derneğin üyeleri oluşturuyordu; bunlar şimdi de sadrazam olmayı amaçlayan Prens Sabahattin'in çevresinde toplanmışlardı. Herkese makamlar dağıtılırken bundan nasibini alamamış bütün gücenikler ve bütün ikbal düşkünleri onlara katıldı. Doğuda politika çok kere çıkar sağlayacak mevkiler için bir araç sayılır.

Bu bölünmenin ilkin pek az önemi vardı. Liberallerden ayırt edilmek için İttihatçılar denilen Jön Türkler kitlesi partiye sadık kalmıştı. Partinin tepesinde giderek efsaneleşen ünlü komite vardı, siyasal bir kulüptü bu, Fransız büyük devriminin Jakobinlerine benziyorlardı, ancak ipleri meclisin dışında kimsenin bilmediği "yediler kurulunun" karanlığında ve kongrenin gizli oturumlarında kaybolmaktaydı.

Türkiye'nin yeni Magna Charta'sı en önemli ilke olarak şunu getirmişti: "İmparatorluğun bütün uyrukları, din farkı olmaksızın yasa önünde eşittir ve ülkeye karşı da aynı haklara ve yükümlülüklere sahiptir." Devletin bütün yurttaşlarının eşit haklara sahip bulunuşunu Müslüman halkın nasıl anladığını, o zamanın Yemen valisinin şu sözleri aydınlatır: "Bugünden itibaren Hıristiyanlara köpoğulları denilmeyecek."

Öte yandan Hıristiyan halk, Rumlar, Ermeniler, Makedonyalılar, Osmanlılık içinde bir eriyişe karşı kendileri-

ni savunuyor, kültürel ve özerkliğe ilişkin ayrıcalıklarına dokunulmasını istemiyorlardı. İttihatçılar şimdi birlik içinde bir millet yaratma çabasına ciddi şekilde başlayıp, okullar için öğrenim dilinin Türkçe olmasını isteyince, Hıristiyan milletvekilleri böylesine bir "Türkleştirmeye" karşı çıkarak, ademi merkeziyetçi programlan aynlıkçı isteklerine daha uygun gelen liberal partiye geçtiler.

Birlik ülküsü sıfırı tüketmişti, ileri gitmek çabası aksıyordu. Çağdaşlaşma, yani Batılılaşma, günlük yaşayışın dış görünümlerinde alelacele bazı değişikliklere gidilmesini zorlamak şeklinde kendini gösterince, İslamiyet'in direnişine yol açmıştı. Birkaç bin aydın kişi, yirmi milyonluk yoğun bir kitleye karşı durmaktaydı; bu kitle yüzyıllardır alışageldiği tasanmlan ve düşünüş tarzını bir anda fırlatıp atamıyordu. Aşırı ateşli yenilikçiler Avrupalı davranışlarıyla kamuoyunda genel bir hoşnutsuzluk uyandırmaktaydı. Bazı gözüpek kadınlar peçesiz sokağa çıkmaya kalkışınca, davranışları hayasızlık sayılıp kalabalığın saldırısına uğramışlardı, daha kötü durumlara düşmekten onlan polis güçlükle korumuştu. Bir tanesi ise, en kutsal duygularını hakarete uğramış sayanlann kurbanı olmuştu. Söylendiğine göre Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in o günlerde basma silindir şapkasıyla Galata köprüsü üzerinde gezinmeye karar vermesi, çok daha şiddetli bir öfke uyandırmıştı.

Halk ruhunun infiale kapılması karşısında eskilikten yana olan Türkler ve tutucular yeniden yüreklenip bir ör-

gütte, Muhamraedciler Birliğinde - İttihadı Muhammedi fırkasına toplandılar. Bu İslamcı, tutucu, parti, aslında alt düzeyden din adamlarına, -yüksek din bilginlerinin, ulemanın aksine- hocalara dayanmaktaydı. Çok yoğun bir propagandaya başladı. Meclisin politik çarkı şimdi daha *çokgacırtûı sesler çıkarmakta,* makine artık daña fazla laf ve tartışma üretmekteydi.

Gittikçe büyüyen muhalefete güvenerek sadrazam Kâmil Paşa, komitenin vesayetinden kurtulmayı düşündü. Kabinesinde temizlik yapmakla işe başladı ve *kestirmeden* giderek -anayasaya hiç de uygun düşmeyen bir şekilde- komitenin etkin bir üyesi olan harbiye nazırını görevden aldı. Buna karşı İttihatçılar herhangi bir önleme başvurmadılar. Hükümetin toptan çekilmesini istediler. Kâmil Paşa reddetti, liberaller kendisini destekledi, bu arada İslamcılar borularını öttürüp duruyorlardı, parlamento sallantıdaydı.

Kulisin arkasındaki rejisör hemen ipleri çekti ve sanatların en zorlusunu oynattırdı: Silahlı eylemle iktidar.

İstanbul'un denize yakın tepelerinden birinin üstünde, düz bir alanda, ünü çok eskilere uzanan Ayasofya yükselir; önünde de uzunlamasına yayılan Hipodrom meydanına açılan, geniş bir alan vardır. O zamanlar parlamento binası Âyasofya'mn yanındaydı. Bu meydanlar çevrelerini kuşatan görkemli yapılarla birlikte, büyük devlet dramının temsil edildiği sahneyi oluşturuyordu.

Ertesi gün meclis toplantısı başladığında, askeri birlikler gelip Ayasofya'nın yanında yer aldı. Aşağıda kıyıda da bir savaş gemisi duruyor, toplarını çevirmiş bekliyordu; birkaç yüz Jön Türk subay parlamentodan içeri fırtına gibi daldı. Kâmil Paşa böylesine baskıya uğramış bir meclisin huzuruna çıkmayı reddetti. Fakat komite onun isteğine öylesine etkileyici bir anlam kazandırmayı bildi ki, meclis istenilen güvensizlik oyunu verdi. Kâmil Paşa'mn yerine bir zamanlar Makedonya genel valisi olan Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlığa getirildi; komite onun dümen suyundan çıkmayacağından emindi.

Mustafa Kemal'in kuşkusuz karmaşık duygular içinde seyircisi olduğu bu küçük siyasal silahlı oyun, aslında çok daha kötü olayların yalnızca başlangıcıydı. Zaferi dağ partisi kazanmıştı, komite her zamankinden daha güçlü görünüyordu. Fakat yığınlar homurdanmaktaydı; aksiliğe bakın ki, tam bu sırada dış politikada bir felaket gelip çattı. Bosna krizinde savaş tehlikesi Türkiye'nin hesabına mutlu biçimde savuşturulmuştu. Almanya, sarı-siyah bayraklı soydaşlarının yardımcısı olarak, Rusya'yı planlamış bulunan büyük devletler konferansından vazgeçirmeyi başarmış, diğer hükümetler de bu doğrultuda yön değiştirmeyi zorunlu görmüşlerdi. Babıâli varılan karara ancak evet ve âmin diyebilirdi. Elden çıkan illere karşılık para tazminatı aldı ve böylece hiç değilse dış görünüşü kurtarmış oldu. Büyük Britanya aslanına beslenen umut-

lar boşa çıkmıştı. Batı - Doğu uzlaşmasının gerilemesinden sonra Türkiye, Orta Avrupa devletlerini daha güçlü bir grup olarak görmek zorunda kalmış v edümenini onlardan yana kırmıştı.

İttihatçıları ve onların ünlü komitesini pes ettirmek için, en güçlü desteklerini, ordu ile donanmayı ellerinden almak yollarını araştırmak gerekiyordu. Böylece muhalifler bu doğrultuda çalışmalara giriştiler ve en duyarlı noktaya yönelip dinsel duyguları harekete geçirmekten işe başladılar. Ordu birliklerinde duygu ve düşünceleri, çok kısa sürede değiştirmeyi nasıl başardıkları hep şaşılacak bir olgu halinde kalmıştır. Zaten politikada ordu, öteden beri hep güvenilmeyen bir araç olmuştur.

Yeni bir sloganın ortaya atılması zorunluydu; sokaktaki adamın kolayca kavrayabileceği, etkileyici, apaçık, aynı zamanda sembolik anlamı ve mistik yankılanması olabilecek bir slogan bulunmalıydı. Bulundu da, daha önce parola "meşrutiyet" olmuştu, bu sefer de "şeriat" oldu.

Avrupalı için devlet ve kilise, çok uzun zamandan beri birbirinden apayrı kavramlardır; bundan dolayı bir Müslüman için bu "şeriat" sözünde titreşen duygu ve tasarımları bütünüyle Avrupalıya anlaşılır kılmak çok zordur. Şeriat öncelikle İslamiyet'in dini hukukudur; burada tek metin olarak yazılmış bir yasa kitabı söz konusu değildir, sadece dine ve dünyaya ilişkin buyruklar, gelenekler, kurallar ve Kuran ayetlerinden oluşmuş, genel karakteriyle aşa-

ğı yukarı Musevi yasalarına benzer, girift, ayrıntıda çeşitleri bol, birbirinin içine arabesk süslemeler gibi geçmiş, sürekli yenilikler doğurabilen oynak bir derleme vardır. Ayrıca şeriat bütün bir dünya görüşünün de ifadesidir; yüzyıllardır sürüp gelen bir düşünüş ve yaşayış tarzının çökeleği; Müslümanlığın manevi belkemiği; öbür dünya ile bu dünya arasında birliğin, dünya ve ahret düzeninin garantisidir: Kayzere ait olan Tann'ya da aittir ve Tamı'ya ait olan kayzere de aittir. Şeriatla hemen her şey haklı gösterilebilir; onun çok yönlülüğü çeşitli yorumlara olanak vermektedir. Meşrutiyet de aslında şeriata aykırı değildir; fakat şeariatm geçerliliğinden şüphe etmek, onu umursamamak, onu yürürlükten kaldırmak istemek, Müslümanm ayağının altmdan üstüne bastığı güvenilir toprağı çekmek demekti, onu hayata ve dünyaya sağlayan bağları koparmak demekti.

Sarıklı hocaların modernleşme felaketine karşı ateş püskürmek, "Yahudi Masonlar" dedikleri Jön Türkere akla gelebilecek bütün suçlan yüklemek ve askerleri şeriatın kutsal yasasının tehlikeye düştüğüne inandırmak için kışlalarda boy gösterdikleri zaman, neden kolayca basan kazandıklan ancak bu yolla anlaşılabilir.

Muhalif gazeteler açıktan açığa saldınya geçmişti. Elde edilmiş güzelim basın özgürlüğünden alabildiğine yararlanıyor ve hiçbir şeyi söylemekten kaçınmıyorlardı. Alçaklar, vatan hainleri (politikada farklı düşünenler için

kullanılan ve yalnızca Doğu'ya özgü olmayan bu nitelemeler) İttihatçıların ve onların komitelerinin uğradıkları hakaretlerin en yumuşaklarıydı. Okuma yazma bilmenin ender rastlanır bir beceri olduğu bu ülkede, basılmış her şeyin gerçek sanılması gibi elverişli bir durumdan yararlanılması, başlamış bulunan kalemler savaşımı çok daha etkili kılmaktaydı.

Jön Türklerin liberal kanat önderi Prens Sabahattin de sonunda beklediği saatin geldiğini görüyordu. Hükümet darbesi günün modasıydı. O da bir darbeyle Abdülhamit'i bertaraf edip, yerine genç şehzade Yusuf îzzettin'i tahta geçirmeyi planladı; kendisi de görünüşte sadrazam olacak, gerçekte ülkenin yönetimini tümüyle eline geçirecekti. Ne çare, Yusuf İzzettin'in, Abdülaziz'in bu sevgili oğlunun kötü bir alın yazısı vardı. Babası sırf onu tahta çıkarabilmek için Osmanlı veraset sisteminde değişiklik yapmaya kalkışmış, kısmen de bu yüzden tahtını ve hayatını kaybetmişti. Dış görünüşü bakımından çok alımlı olan Yusuf İzzettin, birçok yönüyle kuzeni Abdülhamit'e benziyordu; onun da olağanüstü bir enerjisi, üstün zihinsel yetileri, dışa kapalı, günü gününe uymaz, karakteri ve mahzun tavırları vardı. Eğiticisi onun için, ikinci bir Abdülhamit olurdu demiştir. Ne var ki tahtın hemen eşiğindeyken, dünya savaşı sırasında, ayrıntısı tam anlamıyla açıklanmamış trajik bir son nasibi oldu. Babası gibi onu da bir sabah bilek damarları kesilmiş halde buldular. Acı

dilli bir Fransız bunu şu sözle ifade etmişti: "On l'a suicid'e". - "Onu intihar ettirdiler".

Prens politikacı Sabahattin'in de talihi yaver gitmedi. Hep bir dakika gecikerek trenleri kaçırmak talihsizliğine uğradı, hep arkada kaldı; sonunda da da nice umutlarla çıkıp geldiği sürgün yerine tekrar dönmekten başka çıkar yol bulamadı.

Prens Sabahattin harekete geçinceye kadar, tümüyle duygusal bir karşı-tepkinin aşağıdan gelen dalgası kabanvermişti. 1908 Temmuz devrimi aslında ordusuz subaylarca gerçekleştirilmişti, 1909 Nisan irtica hareketi ise subaysız ordunun bir ayaklanması oldu.

Başlamasma yol açan da niteliği biraz karışık bir olaydı. Küçük bir İslamcı gazete çıkaran, Hasan Fehmi Bey adlı, hiç de önemli olmayan bir kişi Galata köprüsünde sırtından vuruldu. Katiller kaçtılar ve ne vuranların kimliği anlaşılabildi, ne de cinayetin asıl nedeni. Olay hemen politika denizine getirildi ve muhaliflere yelkenlerini şişirmek için elverişli rüzgârı sağladı. İttihatçılar ve komite, katilleri kiralamış olmakla suçlandı. Herhangi bir kanıtlama gücünden yoksun olmakla birlikte, öyle suçlamaların, kara çalmaların her zaman amaçladığı sonuç elde edilmiş, halk yığınlarında bu doğrultuda inandırıcı bir yankı sağlanması başarılmıştı.

Komitenin o etkili iktidar açılışı hareketinin üzerinden tam iki ay geçmişti ki, yine aynı hipodrom meydanı yeni bir

siyasal temsile sahne oluyordu, ancak bu sefer roller tümüyle değişmişti. Kalabalık bir kitle İstanbul sokaklarından ağır adımlarla, sessiz ve karşı konulmaz bir heybetle Ayasofya'ya doğru yürüyordu. Kırrnızı fesli başlardan bir denizin üzerinde, hocaların beyaz şarıldan ilkbahar güneşinde panldıyordu; görünmeyen ellerce taşımrken sallanan basit birtabut, siyah bir beze sanlmış ve sadece Kuran'dan bir ayet yazısıyla süslenmişti. Müzik yoktu, Avrupa cenaze alaylanndaki görkem yoktu. Sadece hafif dumanlan tüten bir buhurdanın ardından beyaz sakallı ulema ve çileci dervişler takımının korosu, genizden seslerle, alçakça vurulmuş şehit için, Türk basın özgürlüğünün ilk şehidi için ağıtlar söylüyordu. Soma da bu küçük, o güne kadar kimsenin tanımadığı parti gazetecisi Hasan Fehmi Beyin cenazesi bir padişah kabristanında, yeniçeriliği kaldıran, reformcu Sultan Mahmut ile talihi daha az yaver gitmiş Abdülaziz'in simli, sedefli süslemeler altmda son uykularına daldığı, görkemli türbede toprağa verildi; çünkü Abdülhamit böyle yapılmasını emretmişti. Cenaze töreni sırasında sadrazamın, hükümetin, meclis başkam Ahmet Rıza Beyin aleyhinde savrulan kötü tehdit haykınşlan duyuluyordu; öte yandan sokak satıcılan da milletvekileriyle alay eden, dört aydan beri ceplerini ve göbeklerim şişirmekten başka hiçbir iş yapamadıklarını anlatan manzumeleri satmaktaydılar.

Kabine ve komite geniş yığınların ruh halini kestirememiş olamazdı. Fakat hükümet sevilmemekten korkacak

ve sokaktaki adama hemen boyu eğecek kadar güçsüz değildi. Sadece iktidar sahipleri itici gücü dinden gelen,Müslümanın patlama noktasına gelmiş duygu hazinesinden kaynaklanan bir hareketin ne derece tehlikeli olabileceğini önceden kestirmekte yanılmışlardı. Belirli bir bunaltıcı gerilim dışmda hiçbir ciddi belirti görülmüyordu. Olaylar tıpkı 1908 Temmuz ayaklanması gibi ve tarihteki hemen her isyan gibi birdenbire patlak verdi.

12 Nisan 1909 günü, öğleden soma, askerler kışlaların avlularında, subayların yönetiminde henüz uysal uysal eğitim yapmaktaydılar. Fakat ertesi gün, 13 Nisan sabahı, İstanbul halkı işine gücüne gitmek isteyince, sokakları asker birlikleriyle dolu buldular; Galata köprüsü ve İstanbul'un bütün giriş-çıkış yerleri ateşe hazır makineli tüfeklerle kesilmişti; bir yandan da kışlalardan daha başka birlikler alan akın gelmekteydi. Bütün bölükler çavuşlar ya da onbaşüar tarafından yönetiliyordu; görünürde subay yoktu; sadece orda burda sakalına kır düşmüş bir teğmen ya da yüzbaşı göze çarpıyordu, bunlar neferlikten bu rütbeye yükselmiş "alaylı" denilen subaylardı, "diplomalı" olduklarından hızla terfi etmiş arkadaşlarına oldum olası düşmanca duygular beslemekteydiler.

Temsil klâsik bir sahneye koyuşla Ayasofya'mn önünde başladı. Öğleden önce geniş hipodrom meydanı hıncahınç dolmuştu, silahlı bir asker kalabalığı Alman Kayzeri Wilhelm Il.'mn, Abdülnamit'e armağanı olan çeşmesi ile Greklerin Platee zafer nedeniyle Delphi Apollon'u için

diktikleri şükran anıtından arta kalan, ünlü yunanlı sütunun çevresinde ileri geri dalgalınıyordu.

Askerler harekete geçmezden önce, subaylarım susmaya zorlamış ya da hapsetmişlerdi. Karşı koymak isteyen ya da yürüyüşe geçenleri engellemeye kalkışan birkaç subay vurulmuştu. Öfke kıvılcımı bir anda kışladan kışlaya sıçrayıvermişti. Komitenin güya muhafız birliği olan ve kendi güvenlikleri için İstanbul'a getirilmiş bulunan Selanik avcı taburları bile ayaklananlara katılmıştı.

İsyancı askerler istedikleri şeyi apaçık dile getirmekteydiler: "Yaşasın şeriat! - Kahrolsun Jön Türkler!" Bu haykırışlar, böyle hallerde Batı ülkelerinde de duyulduğu şekilde ritmik bir ahenkle yankılanıyordu.

Abdülhamit'in bu ayaklanmada ne derece parmağı olduğu konusu kesinlikle açıklanamamıştır. Jön Türkler bunu tam bir kesinlikle iddia ediyorlarsa da, ellerinde salma kanıtlan yoktur. Komitenin diktatörlüğünün bertaraf edilmesi kuşkusuz Abdülhamit'i memnun ederdi, fakat olanağı bulunduğu halde mutlakıyet yönetimini yeniden kurmak için herhangi bir girişime kalkışmayışı da ilginçtir. Şaşılacak olan durum, tarihte kana susamış tiran tipini kişiliğinde devam ettirmiş bulunan bu padişaha halkın kendiliğinden gösterdiği bağlılıktı. Zorla kabul ettiği meşrutiyetin gölgesinden meydana fırlamış olsaydı, peygamberin kutsal sancağını bütün yenilikçilere karşı açabilir, halk yığınlan da coşkuyla ardından gelirdi. Fakat o hiçbir tarafı- tut-

madı. Olayları kendi akışına bıraktı. İsyancılara karşı çıkmadı, ama.onlardan kendi amaçları için de yararlanmadı; anayasayı korudu, fakat sokağın diktasına da boyun eğdi; sempatisi Jön Türklerin hasımlarından yanaydı, fakat onları da istemedi. Temmuz günlerinden soma iktidarı kırılmış, inatçı kararlılığı gevşemişti. Sadece zekâsı yerindeydi, ama bu sefer yanlış yer tatmuştu ve -kendi kanısma göre- temiz bir vicdanın rahatlığma sahipti. Aslında moral açıdan böylesi bir hoşnutluk hali içinde bulunmasının yaşlı kurda hiçbir yaran yoktu; kesin tavır takmmayışı, son yandaşının da sempatisini yitirrnesine yol açmıştı, artık kimse onu tutmuyordu, artık o çöllere sürülmesi gereken bir günahkâr gibiydi.

Yeniçeriler çağı geri gelmişe benziyordu. (Başkentin bu hassa ordusu, tıpkı eski Roma'da görüldüğü gibi, hükümdardan daha güçlü duruma gelmiş, sonunda zorunlu olarak Sultan II. Mahmut tarafından yok edilecekleri güne kadar, bu üstün durarnlarını sürdürmüşlerdi). Tıpkı onların zamanındaki gibi, şimdi de askerler sadrazamın ve meclis başkanının görevden alınmasını istiyorlardı, Abdülhamit dediklerini hemen yaptı. Askerler Yunan savaşını kazanmış Ethem Paşanm harbiye nazırı olmasını istediler, Abdülhamit derhal atadı. Askerler ileri gelenlerden sevmedikleri birkaç kişinin başını istediler, fakat bereket versin hiçbiri bulunamadı, böylece de programın bu maddesinden vazgeçilmek zorunda kaimdi. Temsilin bu perdesi, pa-

dişahm yayınladığı iradenin okunmasıyla kapandı; irade olup biten her şey için, özellikle de "aksi rastlantı sonu" cereyan etmiş ve sayılan hiç de az olmayan bir dizi öldürme olaylan için af bahşetiyordu. Bu aksi rastlantılardan birine de saygın bir Arap, milletvekili Emir Muhammet Arslan uğramış, komitenin yayın ogram Tanin gazetesinin sevilmeyen başyazarına benzemesinin kurbanı olmuşta. Bu acıklı yanılmanın ucu padişaha dokundu; halife olarak kendisini hâlâ destekleyen bütün Arap dünyası, bu olay üzerine ona karşı cephe aldı.

temsilin ikinci perdesinde askerlere nazikçe tekrar kışlalanna dönmeleri rica edildi. Fakat onlar daha önce bir gece şenliği düzenlediler. Sevinçlerini sokaklarda havaya ateş ederek gösterdiler ve gösterileri bütün gece sürdü. Milyonlarca mermi harcandı. "Padişahım çok yaşa!" haykınşlan çınlarken, çatıların üstünde dolu gibi mermiler takırdıyor, camlar kınlıyordu; bu sırada halktan aralarında kadrolar ve çocuklar da bulunan bir hayli insan yaralandı, ölenler de oldu.

Dış görünüm bakımından her şey yolunda gibiydi. Temmuz devriminin kazancı olan anayasaya ilişilmemişti. Sadece bir bakan değiştirilmesi -kuşkusuz biraz yasadışı biçimde- liberal kanadın isteğine göre yapılmıştı. Fakat kısa süre önce, komite'de Kamil Paşanın bertaraf edilmesinden başka bir şey yapmış değildi. Sonunda askerler de yaptıklan isyanla, subaylann daha önceki modelini izlemekle yetinmişlerdi.

Ortalığa dehşet salan o geceden sonra bazı kimseler lanetlenmeye başladı; gelişigüzel ateş açmalar tekrarlanıyordu; subayların öldürülmesi gittikçe artan ölçüde devam etmekteydi. Bazıbozuk asker güruhu İstanbul'a egemen olmuştu. Bu fanatik kitlenin Hristiyanlara karşı bir Bartholomeus gecesi (*) düzenlemesinden korkuluyordu. Nitekim o sırada Adana ve Mersin'de Ermenilerin öldürülmesine başlanmıştı. Gücü yeten İstanbul'dan kaçıyor ya da yabancı elçiliklere sığınmaya çalışıyordu. Her geçen gün yeni korkuklan getirmekteydi, devlet otoritesi iki paralık olmuşta. Ne yalnızca parti bakımından değil, karakterce de tarafsız olan yeni sadrazam, ne bir general ya da nazır kararlı şekilde duruma el koymaya cesaret edebiliyordu. Yenilikçilerin yıkılmasını gönülden istemiş olanlar bile, arının kovanına çomak sokulduğunu anlamışlardı. Kötü sesler çıkaran bir konserin keşmekeşinin üzerinde, yurtdışından da tehditkâr bir saldırının karakoncolosu kendini göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bunca zamandu söylenip duran çöküşü, beklenildiği şekilde başlamış gibi görünüyordu.

Birden bir söylenti, ferahlatıcı bir esinti gibi halkın arasında dolaştı; ilkin belli belirsiz bir fısıldaşma halindeydi, soma resmen yalanlandı; yalanlanınca da biraz daha

(*) Bartholomcus yontusu geesi, 24 Ağustos 1572'de Fransa Kralı Charles IX., annesi Catherine de M'edicis'nin kışkırtmasıyla, Paris'de bulunan bütün Protestanları topluca öldürmüştü.

gerçeklik kazandı; bu söylentiye göre Makedonya'dan başkent üzerine yürüyen ordular vardı.

Jön Türklerin bir kısmı kaçarak Selanik'e varmayı başarmıştı. Görevim herkesten önce ve biraz da fazla çabuk terk ederek ortadan kaybolan meclis başkam Ahmet Rıza Beydi. Eylemden çok laflarıyla yiğitlik göstererek, dindar kimselerin öfkesini üzerine en çok çeken kişi olmuştu; başında şapkayla Galata köprüsünde görünmek niyetini hiçbir zaman gerçeldeştirebilmiş değildi. Politik rolü o andan itibaren sona ermiş bulunuyordu. İstanbul'daki olaylar Makedonya'da duyulur duyulmaz, orda bulunan 3. Ordu birlikleri gericiliğin bastırılmasına hazır olduklarını bildirmişlerdi. Bulgar ve Rum gönüllüleri de, adlan hayli kötüye çıkmış çete reislerinin önderliğinde onlara katılmışlardı. Makedonya ile başkent arasında bulunan 2. Ordu ilkin kararsızdı, çoğunluk padişaha sadıktı. Fakat askerler başkente yollanan bir heyetten, subayların öldürüldüğü söylentisinin gerçek olduğunu öğrenince, Makedonyalı arkadaşlarına kencmerini desteklediklerini bildirdiler.

İşte bu sırada Mustafa Kemal, bir bakıma ilk kez tarih sahnesine çıkar. Hazırlanan birliklerin savaş kademelenmesinde adı, en önden gidecek tümenin kurmay başkam da olarak göze çarpmaktadır.

İstanbul üzerine yürüyüş, uzmanların değerlendirmesine göre gerek hızı, gerekse yönetimi balonundan tekmk bir mükemmelikte, gerçeldeştMlmiştir. Bir İngiliz gözlem-

ci bunu "İnsan Almanların iyi askerlik eğitimini hemen fark ediyor" diye belirtir.

- Mustafa Kemal'in önerisiyle konulmuş adıyla- Hareket Ordusu'nun komutanı Mahmut Şevket Paşaydı, Arap asıllıydı, uzun boyluydu, kemikli bir yüzü ve derin çukurlarına gömülü sert bakışlı gözleri vardı. General von der goltz, onun için "Türkiye'de tanıdığım uzağı en iyi gören ve kafası en iyi işleyen adamdır" demektedir. Abdülhamit'in kayırmasıyla hızlı ve parlak bir meslek hayatı olmuştu; askerî komisyonların başkanı sıfatıyla yurtdışında bir hayli bulunmuş ve böylece o zamanlar Avrupa'da yaygın liberal görüşleri benimsemişti. Asker olarak ne kadar pervasız ve atak davranmışsa, politikacı olarak o kadar tutuk ve duruk kalmıştır. Her iki alanda, komutanlık ve devlet adamlığında, aynı değerde üstünlüğü tam anlamıyla sadece Mustafa Kemal gösterecektir. Olaylar Mahmut Şevket'e çok kesin roller oynama fırsatları sundu, fakat o hep duraksadı. Sonunda diktatörce iktidarı üstlenmekten kendini artık alıkoyamaz olunca da, girişilmesini her zaman için beklemesi gerektiği bir suikaste kurban gitti.

Hareket Ordusu yaklaşıyordu. İstanbul çevresindeki demir çember daralmaktaydı. Liberal ve dinci basının ses tonu bir perde daha peşten çıkmaya başladı; sonra da majörden minöre geçerek barışma havası çalmaya koyuldu, gelgelelim yaklaşan hasım bu müziğe kulaklarını tıkamış-

tı. Kışlalarda zafer sarhoşluğunun yerini vicdan azabı almıştı. Kimse ne yapacağmı bilemiyordu, çünkü ortada önder kalmamıştı, ya kaçmışlar, ya da afallamışlardı. Nasıl davranılması gerektiğini kestirememek,kendilerine haksızlık yapıldığı duygusunu ve cezanın bütün yükünü aldatılmış askerlerin çekmek zorunda kalacağı korkusunu uyandırmıştı. Aslında askerler sadece ne yaptıklarım bilmeyen çocuklar gibi davranmışlardı.

Selânikliler hızla ileri atılan birliklerle, bir kere daha ün kazanan Çatalca tepelerini tuttular, böylece başkentin dışardan gelecek bir saldırıya karşı son savunma yerine el koymuş oldular. Onların stratejik açıdan ikinci bir önemli noktayı ele geçirmeleri, olayın biraz tuhaf biçimde cereyan etmesi bakımından kayda değer.

Huzursuz bekleyiş günleri sırasında parlamentonun yaptığı bir öğle soması oturumu, tam da Selâniklilerle uzlaşma konusu görüşülürken, iki bin kişiye yakın bir birliğin tehditkâr biçimde meclise doğru yürüyüşe geçmesi üzerine kesilmişti. Askerler başkanla konuşmak istiyorlardı. Son olaylardan soma çok tehlikeli bir durumdu bu ve başkan sessizce, isteklerini kolay kolay reddedemeyeceği askerlerin yanma inerken, dünyadaki kariyerinin sona erdiği kanısındaydı.

Fakat gelenlerin herhangi bir zorbalığa niyetleri yokta. Sözcüleri altmış yaşında bir binbaşıydı ve askerlerin içinde tek subaydı: Hadımköy garnizonundan olduklarını

açıkladı, meşrutiyetin durumunu anlamak ve söylendiği gibi anayasanın herhangi bir tehdit altında bulunup bulunmadığını öğrenmek için gelmişlerdi. Rahat bir soluk alan başkan, irticalen söylediği bir söylevde, meşrutiyetin durumundan kaygılanmış olanları sakinleştirdi; bunun üzerine askerler parlamento ve başkan için bir "yaşa" çektikten sonra garnizonlarına dönmek üzere garın yolunu tuttular. Ne var ki garda saatlerce bekleyip durmaları halkın giderek daha çok telaşlanmasına yol açtı. Bu askerlerin aslında ne istediğini, amaçlarının ne olduğunu kimse bilmiyordu. Dükkânlar kapandı, trafik aksadı, yaklaşan gece için herkeste en kötüsünden kaygılar çöreklendi. Sonunda askerler garın yakınında kamp kurdular. Muamma, ancak daha sonra çözümlenebildi. Hadımköy, Makedonya ana demiryolu üzerinde, İstanbuldan 30 km. uzaktadır. Hareket Ordusu komutanlığı burasını, yaklaşan alayların toplanma ve indirme merkezi yapmıştı. Bu sırada rahatsız olmamak ve Hadımköy'ü gereksiz çatışmalara bulaşmadan ele geçirmek için de buradaki padişaha sadık garnizonun bir hileyle uzaklaştırılması kararlaştırılmıştı. Garnizonun Selanik'le gizli ilişkisi bulunan subayları, askerlere, İstanbul'da parlamento ve anayasayı tehlikelerin tehdit ettiğini söylerler. Mutlaka oraya gidilmesi ve bu işin çaresine bakılması gerekmektedir; anayasaya bu şekilde yiğitçe sahip çıkmalarının mükafatını elbette en cömert biçimde göreceklerdir. Böylece askerlerin zihnine girerler, onlar için bir tren

hazırlanır ve hepsi böylesine yüce bir görevi üstlenmiş olmanın coşkusu içinde İstanbul'un yolunu tutarlar. Soma tekrar Hadımköy'e dönmek istediklerinde, bu arada Selanik'ten gelen birliklerin kışlalarım işgal ettiği ve şimdilik dönmelerinin istenmediği haberini alırlar. Böylece İstanbul'da beklemek zorunda kalırlar.

Hareket Ordusu yaklaştığı sırada Yıldız Köşkünün üzerine korkunç bir sessizlik çökmüş bulunuyordu. Hiçbir emir çıkmamış, hiçbir direktif verilmemişti. Oysa sadece bir söz yeterliydi, o zaman İstanbul garnizonu -sayıca da yaklaşan birliklerden çok daha üstün olan bu seçme birlikler- padişahları için bir ölüm kalım savaşma girerdi. Abdülhamit öteden beri benimsediği bir tutum olan- kan dökülmesinden mi kaçındı, korkusundan hiçbir şeye karar vermez duruma düştü ya da hiçbir kusuru bulunmadığı kanısında mıydı, bütün bunlar karanlıkta kalmaktadn. O günlerdeki davranışlarına bakılnsa, şahsı için duyduğu kaygılardan kurtulamadığı anlaşılıyor.

23 Nisan Cuma günü, her zamanki gibi selâmlık resmi yapıldı; padişah her cuma Yıldız Köşkünün yakınındaki Hamidiye Camiinde kılınan toplu namaza katılmak üzere gelir, böylece birkaç dakika için halka görünürdü. Halifeyi görmek üzere her zamanki gibi büyük bir kalabalık toplanmıştı, yine her zamanki gibi askerler saf halinde dizilmişti; sadece büyük ölçüde subay eksikliği göze çarpıyordu; her zaman yabancı elçilerin ve diplomatların dol-

durduğu tribünler bomboştu. 67 yaşındaki padişah, yarı açık arabası içinde, her zamankinden daha dinç ve daha keyifli bir görünümde, selâm duran asker dizilerinin önünden geçerken, belki de her zamankinden daha gür sesle geleneksel haykırış ortalığı inletti: "Mağrurlanma! Padişahım senden büyük Allah var!"

Oysa az önce İttihatçılar, İstanbul üzerine yürüyen birliklerin koruması altında Aya Stefanos'ta (Yeşilköy'de) topladıkları parlamentoda, Abdülhamit'in tahttan indirilmesini kararlaştırmışlardı. Burada uzun ve ateşli tartışmalar oldu. Subaylar Abdülhamit'in öldürülmesini istiyorlardı. Fakat komitenin önderleri soğukkanlı davranarak böyle bir akılsızca adımın atılmasını önlemeyi başardılar.

Aynı cuma günü İstanbul halkına Hareket Ordusu komutam Mahmut Şevket Paşa imzasıyla bir bildiri yayımlandı; bunda diğer şeyler arasında padişahın tahttan indirileceğine ilişkin bütün söylentilerin gerçek dışı olduğu belirtiliyordu. Halkı yatıştırmayı amaçlayan bu bildirinin Mustafa Kemal tarafından kaleme alındığı söylenir. Daha sonra da asıl amacını saklamak ve kamuoyunu kazanmak için buna benzer hilelere başvuracaktır.

Cumartesi gecesi Selânikli birlikler sessizce başkente girdiler. Onlarla karşılaşanlar, sokakları dolduran bu sessiz gölgeleri bir hayaletler ordusu sanmış olmalıdırlar. Sabahleyin bütün önemli noktalar işgal edilmiş bulunuyordu; çatışmalar kısa sürdü, sadece bazı kışlaların içinde asker-

ler umutsuzluklanndan dolayı inatla karşı koydular; direnişin hiçbir şansı yoktu ve sadece yok yere birtakım kurbanlara mal oldu. Yıldız Köşkünü kuşatmış muhafız alayına karşı herhangi bir saldırıdan özellikle sakınıldı. Askerler kendileriyle konuşulup ikna edilmek suretiyle kazanıldı; bunlar sessizce çekilip giderken iki Makedonya taburu sarayın giriş yerlerim işgal ediyordu.

Soma da sıra temsilin son sahnesine geldi. Bu sahnede her şey olabilirdi, özellikle vicdanı temiz olmayanlardan çok şeyler beklenebilirdi. Kesin son geciktikçe, sabırsızlık da artıyordu. Fakat her şeyin yasaya ve usule göre yürümesi için şeyhülislâmın bir fetvasına gerek vardı. Zorlu bir silâh olan şeriat, karşı harekete neden olmuştu, şimdi yine aynı şeriat adına karar verilecekti. Çünkü Kuran şöyle buyuruyordu: "Halife görevini yapıyorsa ona boyun eğmekle yükümlüyüz, yapmıyorsa onu görevden almalıyız."

Parlamento ve ayan meclisi toplandı. Bütün müminlerin halifesinin ve hükümdannm günahları bir bir sayıldıktan soma, şeyhülislâma şu soru yöneltildi: "Bu koşullar altında halkın temsilcilerinin padişahı görevinden almayı kararlaştırması uygun olur mu?"

Cevap çok kestirmeydi: "Evet."

Herhalde bir hükümdarm yazgısı, hiçbir zaman bu kadar kısa ve kesin tarzda belirlenmemiştir.

Akşam üzeri üç sıra duvarlı Yıldız Köşkünün büyük

giriş kapısı ardına kadar açık durmaktaydı. Fakat korkunç sessizliği bozacak tek bir çıt çıkmıyordu. Bir yığın binasıyla birlikte saray daha çok bir ölüler kentini andırıyordu. Saray görevlileri ve hizmetkârları efendilerini yüzüstü bırakmışlar, çarçabuk ellerine geçirebildikleri ganimetleriyle ortadan kaybolmuşlardı. Perdeleri indirilmiş çalışma odasının loşluğu içinde Abdülhamit gelecek olanları beklemekteydi. Yambaşmda en küçük oğlu, on yaşında bir çocuk olan şehzade Abdurrahman oturuyordu. Padişah son günlerde çocuğu yanından ayırmaz olmuştu; çocuk onun koruyucusuydu. Çünkü Müslümanlar çocukları incitmekten, hele yaralamaktan çok çekinirlerdi. Kendisine sadık kalmış bir sekreter tarafından parlamentonun gönderdiği üç temsilcinin geldiği haber verildi. Temsilciler içeri girip meclisin kararını bildirdiler.

Bunun üzerine padişah "Kısmet böyleymiş" dedi. "Karar beni çok üzdü; her zaman halkımın iyiliği için çalıştım. Milletin arzusuna boyun eğiyorum... Hiç değilse hayatım korunacak mı?"

Bu kaygısı aslında hiç de boşuna değildi ve kendisini kınamak amacıyla söylendiği üzere, özellikle bir korkaklığın ifadesi de sayılmamalıdır. Çünkü yakın zamana kadar hemen her tahttan indirilmeyi, hep zorbaca bir katletme olayı izlemişti. Temsilciler bu konuda kendisine inandırıcı garantiler vermeyi başardılar.

Kısa bir süre sonra, tahttan indirilen padişah Selânik'e

götürüldü, orda Alatini villasında gözaltında bulundurulacaktı. Kendisiyle birlikte giden harem kadınları, yolculuğun alışık olmadıkları ortamında, hayatlarmdaki bu ani değişikliği teselli edecek birçok şey bulmuş olmalıdırlar. Çünkü hiçbiri artık gençlik çağmda olmadığı halde, o güne kadar ömürlerinde tren görmemişlerdi.

Yola çıkmazdan önce Abdülhamit top sesleri işitmiş olmalıdır; bunlar kardeşi ve halifenin tahta çıkışını kutlayan top atışlarıydı. Yeni hükümdar Mehmet Reşat, hayatının son otuz üç yılını sarayında bir mahpus gibi geçirmişti; her hareketi, hepsi de vesveseli kardeşinin adamı olan maiyeti ev hizmetkârları tarafmdan adım adım izlenmişti. Bu yüzden yorgun bir adam olmuştu. Çarpık bacaklarının üzerinde kısa, cüsseli bir gövdesi vardı; kırçıl, kızıl lekeli bir çember sakalm çevrelediği, peltemsi, soluk parıltılı yüzünde ürkek, çekingen ifadesini hiçbir zaman kaybetmeyen bir çift zeki bakışlı göz dikkati çekerdi. Bu uysal ihtiyar, geç gelen padişahlık görkemini vakarla taşıdı; kendisini tanıyanlar, onunla yapılan görüşmelerde hemen belli olan derin bilgisi ve zengin kültürü karşısında hayranlıklarım gizleyememişlerdir.

Sultan V. Muhammet olarak tahta çıkış töreni tamamlanıp, Boğaz kıyısındaki yeni padişahlık sarayı Dolmabahçe'ye dönünce, hizmetindeki bütün eski hizmetkâr ve görevlilerin yerine başkalarının getirilmiş olduğunu gördü. Daha önce kardeşinin mahpusu olmuştu, bundan böyle ise

şimdi yeniden iktidara geçmiş bulunan komitenin sıkı denetimi altında olacaktır.

Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olarak yönlendirici bir yer almış bulunduğu aynı tümende, Berlin'den koşup gelmiş Enver de öncü birliklerin komutanlığını yapmıştı. Kentin kurtarılmasından sonra vitrinlerde Mahmut Şevket Paşanın resmi yanında genç binbaşı Enver'in resmi de yer aldı ve adı "hürriyet kahramanlarından" biri olarak dillerde dolaşmaya başladı. Şöhret ufkunda Enver'in yıldızı parıltılar saçarak yükselirken, Mustafa Kemal kimse tarafından tanınmamanın karanlığına gömülmüştü.